

Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji

Lujo MARGETIĆ

Izveček

Avtor analizira vire, ki govorijo o razlogih in o času prihoda Langobardov v Slovenijo. Po njegovem mnenju so se leta 568 napotili iz Panonije proti Italiji po dogovoru z Bizancem. V tej zvezi avtor na novo razlaga Prokopijevo poročilo o "Noriškem mestu" in o "utrdbah v Panoniji" ter Ildigisovo potovanje iz sedanje Slovaške v Italijo in predlaga novo datiranje langobardskih arheoloških najdb v Sloveniji, pa tudi znanega knežjega groba v Brežcu blizu Buzeta. Furlansko vojvodstvo, ki je obsegalo tudi dele sedanje Slovenije, je bilo bizantinski zaveznik celo do leta 602, ko je moral vojvoda Gisulf pod pritiskom langobardskega kralja Agilulfa pretrgati zavezništvo z Bizancem in priznati langobardskega kralja. Langobardi so tudi poslej ostali zavezniki Avarov in Slovanov, tako da se poročila Pavla Diakona o sovražnostih, ki se običajno postavljajo v leto 611, nanašajo na leto 602. Za poznejša poročila iz let 663, 664 in 705 daje avtor nove razlage. Do pravih sovražnosti je prišlo šele leta 737, ob vdoru furlanskega vojvode Ratchisa na območje sedanje Slovenije.

Prema vladajućem mišljenju Langobardi su došli u Sloveniju oko 547. i otišli u Italiju 568., s time da se langobardska posada u Kranju zadržala približno do zadnjeg desetljeća VI. stoljeća. Smatramo da neka pitanja s tim u vezi nisu dobila u znanosti zadovoljavajući odgovor. Pokušat ćemo da o tome izložimo naše analize i rezultate u nadi da će biti od izvjesne koristi.

ŠTO JE JUSTINIЈAN »DAROVAO« LANGOBARDIMA?

Prema Prokopiju »car Justinijan obdario je Langobarde gradskom općinom Noričana i panonskim utvrdama«.¹

»Gradska općina Noričana« je nejasna sintagma.² Obično se prihvaća ili Eggerov prijedlog da je riječ o području Celja s Ptujem³ ili Hauptmannov da je »norički grad« Ptuj.⁴ Dodatna poteškoća je u tome što se dosad nije uspjelo arheološki dokazati prisustvo Langobarda na području Celja i Ptuja, a ni sjevernije u tzv. Nutarnjem Noriku.

Abstract

The author analyzes the sources concerned with the motives and the time of the arrival of the Lombards in Slovenia. In his opinion they moved from Pannonia towards Italy in A.D. 568, having made an agreement with Byzantium. In this context the author offers a new interpretation of Procopius notes on the "Noric city" and on "fortifications in Pannonia", presents Ildigis's journey from what is now Slovakia to Italy, and suggests a new dating of Lombard archaeological finds in Slovenia, as well as of the famous princely grave at Brežac near Buzet. The duchy of Friuli, extending onto the territory of the present-day Slovenia, was a Byzantine ally up to A.D. 602 when duke Gisulf, pressured by the Lombard king Agilulf, was forced to break the alliance with Byzantium and to recognize the Lombard king. Even afterwards the Lombards remained allied with the Avars and Slavs; hence the reports of Paulus Diaconus about hostilities, commonly placed in A.D. 611, in fact refer to A.D. 602. For later reports, from the years 663, 664 and 705, the author gives new explanations. Actual hostilities began as late as 737, upon the incursion of the duke of Friuli, Ratchis, into the present-day territory of Slovenia.

Što se pak tiče »panonskih utvrda« Egger je pomišljao na područje kasnorimske Savije između Drave i Save, a Klebel na »Slavoniju«.⁵ Saria je upozorio na to da Prokopijev način izražavanja govori protiv toga da bi se »panonske utvrde« nalazile u unutrašnjosti Panonije tj. u provinciji Valeriji ili u *Pannonia Prima*. Kako po Sarii Prokopije govori zapravo o utvrdama »na panonskoj medi« (ἐπὶ Παννονίας), to se po njemu može raditi samo o »južnopanonskim utvrdama« s time da bi bilo »Gradišće u Vel. Malencah eno izmed pri Prokopiju omenjenih ὄχυράματα, ki jih je Justinijan prepustil Langobardom«.⁶ Werner je prihvatio tezu I. Bóna⁷ iz 1956. da su Langobardi u suglasnosti s Justinijanom već 526./527. zaposjeli Valeriju i *Pannonia Prima*,⁸ a da im je kasnije, 547./548., Justinijan darovao još i područje oko gornje Save i Drave, tj. Saviju i dijelove Norika istočno od Karavanka.⁹ Werner je naglasio da je »vrlo nevjerojatno da bi Justinijan potvrdio Langobardima samo posjed one zemlje koju su oni već dugo vremena držali« (tj. Valeriju i *Pannonia Prima*).

Međutim Bóna je na osnovi višegodišnjih arheoloških istraživanja sprovedenih nakon 1956. napustio svoje ranije shvaćanje.¹⁰ On sada arheološki razlikuje dva langobardska dolaska u Panoniju, jedan raniji i manje intenzivan, neku vrstu prethodnice koji je uslijedio oko 526./527. i drugi, koji ujedno predstavlja »pravu« seobu Langobarda, oko 546. i koji, dakle, treba povezati s već spomenutim Justinijanovim darovanjem. U skladu s time Bóna tvrdi da su se »u današnjoj Sloveniji i Hrvatskoj Langobardi naselili tek oko 565.«¹¹

Svakako se domet Prokopijevih riječi da je Justinijan darovao »noričku gradsku općinu« i »utvrde u Panoniji« može razumjeti u svojem punom dometu tek uzimajući u obzir cijelo poglavlje Prokopijeva Gotskog rata u kojem se nalazi ta vijest.¹² U tome dijelu svoga izvještaja Prokopije takoreći otvoreno kritizira Justinijanovu politiku. On piše da je u to vrijeme Bizant trpio strašne gubitke na cijelome zapadnom dijelu carstva. Pri tome Prokopije uzima u obzir cjelokupnu Justinijanovu politiku počevši od njegova stupanja na prijestolje 527. Po njemu je nakon početnih velikih uspjeha »cijela Italija bila izgubljena«, a Ilirik i Tracija »strašno opustošeni od provala barbara«. Justinijan je nadalje, sve po Prokopiju, svečano pismeno odstupio sve bizantske posjede u Galiji, pri čemu Prokopije osobito žali za gubitkom Masilije (današnji Marseille) i Arelata (današnji Arles). Prigovor je utoliko teži što je Justinijan pri tome očito protuustavno, da se tako izrazimo, postupao jer rimsko-bizantski car nije smio definitivno odstupiti državna područja. Nadalje, po Prokopiju Franci su zaposjeli najveći dio Venecije, »Gepidi su držali sirmijsku gradsku općinu (πóλις Σίρμιου) i najveći dio Dakije«, Langobardima je car darovao »noričku gradsku općinu, utvrde u Panoniji (...) pa su se smjestili blizu Gepida (...)«, a »ostale gradove Dacije« koje nisu držali Gepidi, dobili su od Justinijana na dar Heruli, koji »još danas stanuju u Singidunu«. Prokopije završava svoj izvještaj ovako: »Tako su barbari podijelili rimsko carstvo«. Pri tome je Prokopije pazio da ne kaže nešto što ne bi bilo istina i zato on ne kaže da je Justinijan odstupio Langobardima Norik, Panoniju Primu i Valeriju, već samo to da im je darovao noričku gradsku općinu (ali ne i samu zemlju) kao i tvrđave u Panoniji (ali, i opet ne samu zemlju), što znači da se nije definitivno odrekao tih krajeva kao što je to učinio s posjedima koje je ustupio Francima.

Darovanje »panonskih utvrda« očito pretpostavlja da su Langobardi smjestili u te utvrde svoju vojnu posadu. Obratno, iz okolnosti darovanja »gradske općine Noričana« ne slijedi nužno da su se Langobardi trebali naseliti u bilo kojem dijelu Norika, već samo to da »gradska općina Noričana« neće ubuduće plaćati svoja podavanja izravno bizantskim državnim organima, nego Langobardima.

Ostaje da se utvrdi točno značenje Prokopijevih riječi τὰ ἐπὶ Παννονίας ὄχυράματα. U grčkome ἐπὶ τῆς Ἀσίας κατοικεῖν znači »stanovati u Aziji« a ne »stanovati na njezinim granicama«, a οἱ ἐπὶ Θουρίας ξύμμαχοι znači »saveznici koji se nalaze u Traciji« a ne »saveznici s granica Tracije« itd.¹³ Uostalom Proko-

pije izričito kaže da su se Langobardi nakon i u povodu Justinijanova »darovanja« smjestili »nedaleko Gepida«. To može značiti samo jedno: Langobardima je dodijeljeno područje današnje Madarske s desne obale Dunava sjeverno i južno od današnje Budimpešte. Očito je da se za područje oko Velikih Malenca ne može reći da je »nedaleko Gepida«. Uz to, od langobardskih arheoloških nalaza u jugozapadnoj Ugarskoj dalje prema jugoistoku na vrlo širokom pojasu od oko 150 kilometara nema arheoloških podataka o prisutnosti Langobarda.

Iz svega toga slijedi da se Justinijanovo darovanje »panonskih utvrda« u 546./547. ne odnosi na Kranj, Velike Malence itd. Langobardsko prisustvo u Sloveniji treba dakle drukčije tumačiti.

ILDIGISOV PUT U VENECIJU

Razmotrimo s time u vezi još i važan Prokopijev izvještaj o Ildigisu,¹⁴ članu kraljevske langobardske obitelji koji je došao u sukob s kraljem Vakom i morao pobjeći Slavenima. Ubrzo Vako umire, nasljeđuje ga maloljetni sin Valtari, taj umire nakon sedam godina, a kraljevsku vlast preuzima Valtarijev skrbnik Auduin, koji je iz razumljivih razloga smrtni neprijatelj Ildigisa. Kada je (547.) došlo do neprijateljstava između Langobarda i Gepida, Ildigis je s mnogim langobardskim vojnicima, svojim pratiocima i s mnogo Slavena došao Gepidima jer se nadao da će mu ovi pomoći da se dokopa kraljevskog prijestolja u Langobarda. Međutim, Gepidi su sklopili mir s Langobardima pa je Auduin zatražio da mu se Ildigis izruči. Ildigis se ipak uspijeva vratiti Slavenima vodeći sa sobom vojsku koju je bio doveo i još ponešto Gepida. Prokopije nastavlja svoj razmjerno iscrpan i nesumnjivo pouzdan izvještaj o Ildigisu time što opisuje kako je on u Slavena ponovo okupio vojsku od 6000 vojnika i krenuo (u proljeće 549.) prema Italiji da bi se tamo borio na strani Totilinih Gota. Došavši u Veneciju pobjedio je neke rimske odrede ali se onda, umjesto da se pridruži Gotima, vratio Slavenima prešavši Dunav. Slaveni, kod kojih je Ildigis opetovano boravio, očito su se nalazili u današnjoj Slovačkoj, odakle je Ildigis mogao krenuti u svojoj prvoj ekspediciji prema Gepidima u današnjoj istočnoj Madarskoj i Transilvaniji, a u drugoj prema Veneciji. Put prema Veneciji bio je u svojem sjevernom dijelu slobodan od Langobarda, koji su se iz sjeveroistočnog dijela današnje Austrije već preselili u Panoniju, što je uostalom i arheološki dokazano. Werner¹⁵ kao primjer navodi Langobarde koji su se iz okolice današnjega Laa preselili na Blatno jezero i ne sumnja da je tako bilo i s ostalima tamošnjim Langobardima. Neprekinuti niz langobardskih nalaza južno od Leithe svjedoči da je zapadna granica Langobarda u njihovoj panonskoj fazi morala ići rijekom Leithom, tako da područje zapadno od Leithe nije 548. bilo pod vojničkom kontrolom ni Langobarda ni Franaka. Isto to vrijedi, dakako, i za današnju jugoistočnu Austriju i područje Ptuja i Celja, a odatle je najlakši put prema Veneciji išao preko dolina Krke i Vipave.

Grafenauer¹⁶ pod Hauptmannovim utjecajem vidi u Ildigisovu pohodu jedan od elemenata široko zasnovane Teodebertove agresivne politike protiv Bizanta i tvrdi da za Ildigisa »odprta ostane (...) le še pot (...) zahodno od Dunaja skozi frankovski Norik« kako bi se Ildigis »ob strani Gotov in Frankov boril proti Bizantincem«. ¹⁷ Ali Prokopije u svom podrobnom izvještaju o Ildigisovu putu u Veneciju nijednom rječju ne spominje Franke premda inače pažljivo prati franačku politiku i događaje s njima u vezi. Teodebert je uostalom umro 548. i to nakon dulje bolesti pa se Ildigisov put u Veneciju u proljeće 549. ne može ni iz kronoloških razloga uspješno povezati s Teodebertovim planovima prema Bizantu, koje taj franački kralj sigurno nije kovao u vrijeme svoje teške bolesti. Pogotovo je neuspjao pokušaj traženja Ildigisova puta kroz franački Norik zapadno od Beča. Posve je nesigurno koliko se daleko prema istoku 548. godine širila franačka vlast nad Bavarima. Ona je južnije dopirala do današnjeg Spittala »morda še z zgornjima dolinama Mure in Anize«¹⁸ kako to Grafenauer kaže. Čini nam se neprihvatljivim da bi Ildigis sa svojom vojskom od 6000 vojnika putovao neobičnim zaobilaznim putem, prolazio kroz gorovita područja i nesigurne gorske prijevoje, probijao se kroz Karnske Alpe i, nakon što je stigao u Veneciju i pobijedio Bizantince, odmah se vratio natrag istim za vojsku od 6000 vojnika skrajnje neugodnim putem.

Naprotiv ako dolina Krke i gornje Posavlje nisu 548. bili u posjedu Langobarda, Ildigisov put i povratak objašnjavaju se sami po sebi na dokraja zadovoljavajući način.

Uostalom, s pravom je upravo tako već tumačio Ildigisov put F. Kos.¹⁹

DATIRANJE LANGOBARDSKIH ARHEOLOŠKIH NALAZA U SLOVENIJI

Što se tiče Kranja čini nam se da se može postaviti ova tvrdnja: ima pouzdanih arheoloških dokaza za prisustvo Langobarda poslije 568. ali ne i za razdoblje prije te godine.

Tako npr. pojasne kopče s garniturom²⁰ kakve nalazimo u langobardskom grobu 613 (t. 128: 5–9)²¹ koje Werner datira oko 600. godine i u langobardskom grobu broj 331 (t. 96: 8, 7, 10–15) datirane s koncem VI. stoljeća i usporedive s kopčom iz groba 42 na Rifniku Langobardi nisu još poznavali za vrijeme svog boravka u Panoniji, nego tek u Italiji. Isto to vrijedi i za kopče s pločicama²² bile one jednodjelne npr. u grobu 6 (t. 2: 7) ili dvodjelne npr. u grobu 77 (t. 31: 2). Rozetne fibule (t. 114: 2, 3) i zlatna igla s kloazoniranim glavom (t. 114: 7) izrađene su od romansko-italskih zlatara oko 600.,²³ križna kopča iz groba 104²⁴ (sl. 17: 3) datira se u treću četvrtinu VI. stoljeća, rog za piće iz groba 631²⁵ (t. 131: 1) ima paralele u Italiji u zadnjoj četvrtini VI. stoljeća i vjerojatno je izrađen u Italiji. Ni za šipke za torbe koje su nađene u nekoliko grobova, npr. grobu 168²⁶ (t. 55: 11) nema odgovarajućih nalaza u Panoniji. Okrugle pločaste kopče vrlo česte u Kranju učinjene po zapadnim

uzorima kao npr. u grobu 48²⁷ (t. 22: 4) nisu tipične za Panoniju, a pogotovu se tamo rijetko našlo ukrasne igle u obliku stilusa npr. grob 292²⁸ (t. 88: 2) i s poliedričnom glavom npr. grob 320 (t. 93: 5). Njih su Langobardi, kaže Vinski, preuzeli »pretežno šele po letu 568 v Italiji«.²⁹ Isto to vrijedi i za brončanu glavu u obliku piramide na kraju drške na mačevima u tri slučaja, npr. u grobu 628³⁰ (t. 130: 7). Nekoliko po stilu mlađih S-kopča, npr. iz groba 104³¹ (t. 39: 2) pripada kasnijem VI. stoljeću, a za ostale S-kopče kojih se u Kranju nalazi čak 27 i koje Werner ubraja u tzv. panonsko-langobardske oblike, mogu se naći primjeri i u najstarijim langobardskim grobovima u Furlaniji.

Dvije su kopče uvezene iz Turingije pa datum njihove izrade³² (jedna prije 550., druga oko 550.–568.) nije odlučujući jer nije nimalo nevjerojatno da su uvezene nakon 568.

Ukratko, nema nijednog langobardskog arheološkog nalaza iz Kranja koji bi se mogao sa sigurnošću datirati u vrijeme prije 568, a obratno, velik broj nalaza odnosi se sigurno na doba poslije 568. To ne može biti slučajno.

Slično je i s Gorjancima. Brončani kvadratni uteg nađen pri Orešku datira se s Justinom II (565.–578.) pa on govori u prilog tezi da se Langobarde na području Gorjanca treba vremenski locirati u vrijeme poslije 568.³³

Dodajmo da Vinski za dvodjelnu pojasnu kopču iz groba 8 na Rifniku³⁴ ističe da je panonski Langobardi nisu poznavali i da se ona pojavljuje tek u Italiji i Kranju.³⁵

JUSTIN II I LANGOBARDI

Propast gepidske države u 567. godini koja je neposredno prethodila odlasku Langobarda iz Panonije u Italiju najčešće³⁶ se opisuje približno ovako: u 565. došlo je do rata između Langobarda pod njihovim vladarem Albuinom i Gepida pod Kunimundom. U početku su imali više uspjeha Langobardi, ali se ratna sreća okrenula kada je bizantski car Justin II postao gepidskim saveznikom nakon što su mu Gepidi obećali povrat Sirmija. Gepidi ipak ne ustupaju Bizantincima Sirmij. Pobijedeni Langobardi povezuju se s Avarima kojima uz ostalo obećavaju da će im u slučaju pobjede prepustiti gepidsku zemlju. Kunimund traži pomoć od Bizanta i ponovo obećava Sirmij, ali Bizant ostaje neutralan i čak dozvoljava Avarima da njihove čete krenu protiv Gepida preko bizantskog zemljišta desnom obalom Dunava. Ipak, teret odlučujuće bitke s Gepidima u 567. podnijeli su u cijelosti Langobardi koji uništavaju gepidsku vojsku. Gepidski vladar Kunimund gubi tom prilikom život. Gepidi izručuju Bizantu Sirmij, a ostatak njihove države zaposjedaju Avari. Langobardima je susjedstvo Avara bilo nepodnošljivo zbog toga već iduće (568.) godine odlaze u Italiju na što ih je potaklo i to što je car početkom te godine skinuo Narzesa koji je uživao veliko poštovanje u barbara s njegova položaja glavnog bizantskog funkcionara u Italiji.

Smatramo da takva interpretacija događaja nije zadovoljavajuća i da je potrebno sprovesti nove analize. Prije svega nema razloga sumnjati u vijesti da su Gepidi 565.–567. dva puta ponudili Justinu II Sirmij da bi im pomogao u njihovoj borbi s Langobardima, ali iz onih vijesti kojima se može pokloniti vjera³⁷ ne proizlazi da bi Bizant stvarno pomogao Gepidima. Zato se u literaturi ne govori o bizantskom vojnom angažiranju u prilog Gepida već jedino o »savezništvu« Bizanta i Gepida a to je vrlo rastezljiv pojam. Prema Menandru³⁸ Justin II kaže (568.) avarskom poslaniku da su se Bizantinci »priklonili« Gepidima u njihovom ratu s Langobardima i »da bi Gepidi bili pobijedili uz bizantsku vojnu pomoć, da se nisu prema Bizantu nepošteno ponijeli«. To prevedeno s diplomatskog na običan jezik znači da je Bizant dao puku verbalnu podršku Gepidima i ujedno tražio da mu Gepidi odmah izruče Sirmij. Uostalom, neposredno prije odlučujuće bitke Langobarda s Gepidima Bizantinci su jasno pokazali da nisu bili čak ni neutralni, jer su Avarima dozvolili da preko bizantskog teritorija opasno ugroze Gepide s juga i time ih dovedu u bezizlaznu situaciju.

Nadalje nismo nimalo uvjereni da su Gepidi nakon izgubljenog rata s Langobardima predali Sirmij Bizantu. Euagrije doduše tvrdi da su »Gepidi predali Sirmij Justinu«³⁹ i da su taj grad kasnije, 575. (!) osvojili Avari. Vijest je na marginalan način ubačena u opis borbe Perzije i Bizanta bez ikakve pretenzije na preciznost bilo koje vrsti. To se vidi i po kronološkoj netočnosti. Ne bi smjelo biti sumnje da treba više vjerovati vijesti Menandra po kojem Bajan 569. optužuje Bizantinca da su mu preoteli Sirmij: μόλις ἔχειτο-ωσάμην ταυτηνι την χώραν και ἕμεις ἀφείλεσθῆ με βιαίων αὐτην⁴⁰ tj. teško sam se dokopao ove zemlje, a vi ste mi je nasilno oduzeli. To znači da su nakon propasti Gepidske države Avari zauzeli Srijem, ali da su ih odavde odmah istisnuli Bizantinci.

Pri tome je najzagonetnije ponašanje Langobarda. Oni su se jedini borili protiv Gepida i dokazali svoju visoku vojničku sposobnost uništivši gepidsku državu. I dok lješinari, da se tako izrazimo, Avari i Bizantinci dijele međusobno gepidsku državu, Langobarde pobjednike u ratu, navodno hvata strah pred Avarima zbog kojeg napuštaju Panoniju, i to upravo u vrijeme kada Bizant ne pokazuje nimalo straha i na najveće ogorčenje Avara okupira Sirmij. Teza o langobardskom strahu ili čak bilo kakvoj averziji prema Avarima⁴¹ u to vrijeme nema nikakva ni najmanjeg oslonca u vrelima, dok naprotiv postoji dovoljno vijesti o tome da je njihov odnos bio prijateljski i čak saveznički. Poznato je npr. da su ta dva naroda sklopila ugovor neposredno pred rat s Gepidima. O tom nas ugovoru izvještava i inače pouzdani Menandar pa nema razloga sumnjati u njegovu vjerodostojnost. Historia Langobardorum Gotanskog kodeksa i istoimeno djelo Pavla Đakona sačuvali su vijest o još jednom ugovoru Langobarda i Avara. Po tom su se drugom ugovoru Avari obvezali da Langobardima vrate Panoniju u roku od 200 godina ako bi se Langobardi htjeli u nju vratiti. Mnogi autori prihvaćaju vijesti o tom ugovoru. I doista ne vidi se razlog koji bi potakao pisca Gotanskog

kodeksa i Pavla Đakona da ga naprosto izmisle. Vijest se očito temelji na narodnoj tradiciji po kojoj je dakle povlačenje iz Panonije sprovedeno u punoj suglasnosti s Avarima. Kako protivnih vijesti nema, ne vidimo zašto se ne bi toj tradiciji vjerovalo bar u njezinoj osnovnoj poruci, tj. o dobrim odnosima Langobarda i Avara u to doba.

Nije manje čudna još jedna okolnost. Naime, Bizant se 568./569. žestoko odupire avarskom pokušaju da se dokopa Sirmija pa se oko njegovih zidina vode krvave borbe.⁴² A obratno, Bizant ne pruža Langobardima ni najmanji otpor prilikom njihovog zaposjedanja golemih prostranstava sjeverne Italije. Agnellus izričito kaže da su Langobardi okupirali »Venecije« bez ikakvih ratnih operacija (*absque bello*).⁴³ Zar je doista Bizantu bilo toliko stalo do Sirmija, a tako malo do sjeverne Italije?

Isto tako neobično čude uporni napadi Langobarda na prekoalpska franačka područja. Još iste 569. godine kada Langobardi osvajaju Milano, oni već napadaju na Franke o čemu postoji pouzdano svjedočanstvo vrlo dobro informiranog suvremenog kroničara Marija iz Avenchesa.⁴⁴ Isto tako dobro obaviješteni suvremeni pisac Povijesti Franaka, biskup Grgur iz Toursa piše u 575. godini da su Langobardi napadali preko Alpa i 570. i 571. godine.⁴⁵ Zar su doista ti uporni langobardski agresivni prijelazi preko Alpa i to upravo ondje gdje su se još uvijek držale bizantske posade (npr. Susa) bili baš samo *törichte, zwecklose Expeditionen* kako ih naziva Schmidt.⁴⁶ Dakako da je posve neprihvatljivo »objašnjavati« takve vrlo rizične i opetovane pothvate preko Alpa kao »glupe i besmislene« jer bi oni očito takvim izgledali i Langobardima, to više što su bili skopčani s teškim gubicima za Langobarde. Očito je da bi i sami Langobardi već nakon prvog takvog prijelaza preko Alpa shvatili besmislenost tih pothvata pa bi valjda od njih odustali. Zato smatramo da se langobardski upadi 569., 570. i 571. moraju drukčije, racionalnije i uvjerljivije objasniti.

Ukratko, prema dosadašnjim tumačenjima ponašanje Langobarda poslije 565. čini se višestruko nerazumljivo. Pokušajmo pristupiti objašnjavanju uzimajući u obzir bizantsku politiku nakon Justinijanove smrti (565).

Politika Justina II bila je potpuno suprotna Justinijanovoj u kasnijim godinama vladanja kada je on smatrao da je dobrim dijelom obnovio veličinu rimskog carstva osvajanjem sjeverne Afrike, dijela Španjolske i Italije. Naime, Justinijan je zaključio da u takvoj situaciji carstvu odgovara ravnoteža snaga među raznim barbarskim narodima, koji neutraliziraju jedni druge. Na sjeveroistočnim je granicama carstva takva ravnoteža između Langobarda, Gepida i Avara trebala carstvu osigurati razmjerni mir i sigurnost. Naprotiv, po svemu se čini da se Justin odlučio na posve drukčiju, agresivnu politiku kojoj je bio cilj da carstvo stekne izravnu vlast nad svim svojim nekadašnjim posjedima. Iz svega što nam je poznato proizlazi da je Justin II pri tome odlučio najprije eliminirati Gepide jer su oni držali u svojoj vlasti Sirmij koji je imao ključni položaj u tom dijelu jugoistočne Europe. U ostvarenju te njegove zamisli dobro mu je došlo neprijateljstvo Lan-

gobarda i Gepida. Avarima je čak dozvolio prijelaz na bizantski teritorij, a Gepidima je samo obećavao pomoć koju im dakako nije pružio nego je nakon langobardske pobjede prisvojio toliko žuđeni Sirmij. Mislimo da se može ići još jedan korak dalje. Smatramo da sve okolnosti snažno govore u prilog tezi da je Justin II pri tome imao daleko šire postavljenu strategiju u kojoj su odlučujuću ulogu trebali odigrati upravo Langobardi. Inače nerazumljivo nenadani odlazak Langobarda iz Panonije nakon blistave pobjede nad Gepidima i nevjerojatno lako osvajanje sjeverne Italije bez ikakvih ometanja od tamošnjih bizantskih posada postaju shvatljiviji uz pretpostavku da je Justin II obećao Langobardima da će ih smjestiti u Italiju kao saveznike koji će pomoći Bizantu da održi tamo svoju vlast. Poznato je da su Langobardi odigrali u Italiji važnu ulogu na strani Bizanta u još ranije vrijeme uništenja ostrogotske vlasti i da se nešto kasnije (575.) velik broj unajmljenih langobardskih vojnika borio protiv Perzijanaca. Nakon što bi Langobardi uništili Gepide i bili upućeni u Italiju, Bizant bi se po takvoj koncepciji mogao osloncem na lako osvojeni Sirmij obračunati i s jedinim preostalim protivnikom, Avarima, koje bi se moglo držati u šahu uskraćivanjem novčane pomoći od koje su Avari uvelike ovisili. Time se objašnjava nevjerojatno arogantan Justinov stav prema Avarima 568. i 569. godine. Očito je Justin smatrao da će se Avari morati prilagoditi novoj situaciji u kojoj su po njegovom mišljenju svi aduti bili u rukama Bizanta. Što se pak tiče Italije, Langobardi bi tamo trebali dokazati svoju vjernost Bizantu upornim čarkama s Francima, koje će zaokupljati Langobarde a uvelike smetati Francima.

Povlačenje Langobarda iz Panonije iz navodnog straha pred Avarima s jedne strane nije potvrđeno vrelima, a s druge strane protivi se racionalnom objašnjenju mnogih okolnosti o kojima je bilo govora. Naprotiv, sve spomenute okolnosti govore u prilog tezi da su Langobardi došli u Italiju uz suglasnost Bizanta. Da li je o tome sačuvan neki trag u vrelima? U najstarijem pisanom vrelu koje je nastalo na tlu Italije⁴⁷ i koje ujedno odražava u dobroj mjeri langobardsku narodnu tradiciju, u *Origo gentis Langobardorum* pisanom sredinom VII. stoljeća bez ikakve sumnje na osnovi već nekog prethodnog vrela piše *Ipse Albuin adduxit Langobardos in Italia, invitatos a Narsete scribarum* (varijanta drugog rukopisa: *patricio*)⁴⁸ tj. taj Albuin doveo je u Italiju Langobarde pozvane od Narsesa, visokog bizantskog funkcionara.

Vijest na osnovi koje je pisana *Origo* bez sumnje je nastala u Italiji i još nije kontaminirana kasnijim dodacima. U Španjolskoj je tu vijest Izidor Seviljski početkom VII. stoljeća proširio ovako: *Narsis patricius (...) Sofiae Augustae Justinii coniugis minis perterritus, Langobardos a Pannoniis invitavit eosque in Italiam introducit*,⁴⁹ tj. patricije Narzes uplašen prijetnjama Sofije Auguste, supruge Justina, pozvao je Langobarde iz Panonije i doveo ih u Italiju.

Dakle, početkom VII. stoljeća nastaje poznata legenda o sukobu Narzesa s dvorskim krugovima u Konstantinopolu koji je imao za posljedicu Narzesov poziv Langobardima. Prema toj legendi Narzesov je

poziv bio protudržavna akcija uperena protiv interesa Bizanta. Međutim, osnovna vijest, sačuvana još u Origo, ima upravo suprotno značenje: Narzes zove Langobarde očito kao vrhovni bizantski funkcionar u Italiji. Kako je poznato da Narzes nije postao neprijateljem bizantskog dvora i da je čak pokopan u prisutnosti cara i dvora u Konstantinopolu, nema nikakvog razloga da sumnjamo u osnovnu poruku teksta iz Origo, tj. da je Bizant pozvao Langobarde u Italiju. Samo se po sebi razumije da pri tome treba odbaciti dodatne priče o netrpeljivosti između Narzesa i Justinove žene koje izmišljanjem i dodavanjem pojedinosti okreću na glavu vijest, sačuvanu u Origo. Ali, odbacivanjem tih dodatnih priča ne smije se odbaciti i osnovnu nekontaminiranu vijest. Dakle, Origo nam je sačuvala dragocjeni podatak o tome da Langobardi nisu došli u Italiju bez suglasnosti Bizanta.

Ponovimo još jednom: na dugom putu kroz Italiju prema franačkoj granici (Cividale–Treviso–Vicenza–Verona–Brescia–Bergamo–Milano–Torino–Susa) Langobardi nisu naišli ni na kakav otpor, a nema vijesti ni o bilo kakvim osvajanjima i rušenjima gradova. To nije nužno u suprotnosti s viješću Pavla Đakona da je Pavao, akvilejski patrijarh, u strahu pred barbarima pobjegao iz Akvileje na otok Grado i sa sobom donesao cjelokupno blago svoje crkve⁵⁰ i s viješću istog pisca da je milanski nadbiskup pobjegao u Genovu.⁵¹ Nijedna od tih vijesti nije dokaz za langobardska zlodjela i pljačkanja. Te vijesti upućuju samo na to da najviši katolički crkveni visokodostojanstvenici nisu htjeli ostati na području kojem su gospodarili arijanski Langobardi.

Još su dvije okolnosti značajne. Jedna od njih je zadržavanje bizantske posade u predjelima i utvrđenim mjestima prema franačkoj granici (Aosta i Susa). Langobardi prolaze 569., 570. i 571. mimo tih bizantskih uporišta na svom putu u Franačku i ostavljaju ih na miru bez straha da će im bizantske posade pri povratku zatvoriti put. Da se te krajeve moglo razmjerno lahko izvući od bizantske vlasti svjedoče sačuvane vijesti o tome da su ih 575./576. preuzeli Franci nakon novih langobardskih uznemiravanja franačkih prekoalpskih krajeva. Zašto to ranije nisu činili Langobardi? Najjednostavniji i ujedno najuvjerljiviji odgovor na to pitanje bio bi da je o tome postojao dogovor između Langobarda i Bizanta. Karakteristične su riječi Grgura, turskog biskupa, koji opisuje povratak potučenih Langobarda iz Franačke u Susu: *eos incolae loci durae susciperent praesertim cum Sisinnius magister militum a parte imperatoris in hac parte residerit (...)* *Zaban curso veloci ab urbe ipsa digressus praeterit*,⁵² tj. njih (Langobarde) su stanovnici mjesta (Susa) grubo dočekali, to više što je u tom kraju imao sjedište Sizinije kao vojni komandant u ime cara; (...) Zaban (lang. vojvoda) otišao je užurbano iz toga grada. Dakle, još 575. pouzdano je zajamčeno istodobno prisustvo Langobarda i Bizanta u udaljenoj Susi.

Čak i u Furlaniji najbliže bizantske gradove pustili su Langobardi na miru. Trst im je bio nadohvat ruke – jedva 50 km od Čedad, njihova furlanskog sjedišta. Pa ipak, za Trst je za 575. epigrafski zajamčena čak i netaknuta municipalna organizacija, a u neko navodno

rušenje Trsta 568. vjerovali su samo stariji pisci i od novijih npr. Grafenauer, dakako bez ikakva ozbiljna oslonca u vrelima, kao što smo to pokušali u ovome radu na drugom mjestu dokazati.

Suvišno je ispitivati da li je Justinova strategija bila pogrešna ili ne premda je pitanje da li bi se bilo kakvom politikom moglo spasiti Justinijanovo golemo proširenje carstva. Nema sumnje da je Justin unutar langobardskih viših dvorskih i vojničkih krugova imao Bizantu odane ljude, pa mislimo da upravo bizantskim prstima treba pripisati ubojstvo langobardskog vladara Albuina u 572. Bizantu je morala smetati jedinstvena langobardska vojna komanda koja je nesumnjivo sa svoje strane u znatnoj mjeri doprinosila pretvaranju Langobarda iz unajmljenih čuvara Italije u samostalni politički faktor. Najstariji i ujedno vrlo pouzdani kroničari, Marije iz Avenchesa⁵³ i Ivan opat biklarskog samostana u Španjolskoj, pišu da je Albuin, kralj Langobarda ubijen »od svojih« u Veroni i da se ubojica Hilmegis sa cjelokupnim kraljevskim blagom i dijelom vojske »predao u Raveni carstvu« pa su, kako dodaje spomenuti Ivan, »Langobardi ostali bez kralja i blaga«.⁵⁴

Analizirajmo sada još neke najstarije vijesti o ponašanju Langobarda u Italiji.

Najstarija se vijest nalazi kod Grgura biskupa u Toursu. On je pisao 575./576., dakle jedva 7–8 godina nakon ulaska Langobarda u Italiju. On piše da su Langobardi *quam regionem ingressi, maxime per annos septem pervagantes, spoliatis ecclesiis, sacerdotibus interfectis, in suam redigunt potestatem*,⁵⁵ tj. ušavši u taj kraj (tj. Italiju) i na sve strane lutajući sedam godina, nakon što su pljačkali crkve i ubijali svećenike, podvrgnuli ga svojoj vlasti.

Vrlo je vjerojatno da su Langobardi počinili u Italiji razna nedjela jer je to normalna posljedica ulaska tuđih vojnih jedinica u neku zemlju. Ipak Grgur ograničava njihova zlodjela samo na crkve i svećenike, a kako on kao katolik s negodovanjem gleda na Langobarde koji su bili arijanci, može se s pravom pretpostaviti da je u Grgurovim očima i opisu situacija u Italiji s katoličkim crkvama i svećenicima svjesno dramatizirano. Uostalom, dovoljno je pročitati poznato pismo nearijanskih biskupa iz »Venecije i Druge Recije« iz 591. godine da se vidi da je katoličanstvo još te godine, dakle punih 23 godina nakon dolaska Langobarda u najstrožem središtu langobardske vlasti i prisutnosti bilo itekako živo i da je tamošnje nearijance daleko više mučio odnos pape Grgura I prema njima nego stav langobardskih vlasti.

Drugi suvremenik dolaska Langobarda, Marije iz Avenchesa povezuje s dolaskom Langobarda u Italiju ove nedaće koje su se desile: *ibique alii morbo, alii fame, nonnulli gladio interempti sunt*,⁵⁶ tj. tamo (u Italiji) su neki izgubili život bolešću, drugi gladu, a izvjesni broj mačem. Taj izvještaj ne ograničava se doduše na ubijanje katoličkih svećenika, ali dolazak Langobarda povezuje s mnogobrojnim smrtnim slučajevima, u kojima ipak Marije najprije navodi bolesti i glad, a tek onda divljanje soldateske – a i to začudo samo za 569. godinu, a ne i za 570. i 571. Marije u Italiji za 570. godinu spominje kao najveću nesreću

bolesti: *morbus validus cum profluvio ventris et varicella*,⁵⁷ tj. teška bolest s izljevimima u truhu i boginje. Marije povezuje dolazak Langobarda s uobičajenim nesrećama koje sa sobom donosi dolazak strane soldateske pa se ni njegov izvještaj ne može uzeti kao bilo kakav dokaz da Langobardi nisu došli u Italiju u dogovoru s Bizantom.

Da li ipak postoje neke druge vijesti koje bi mogle opravdati vladajuće mišljenje? Najuvjerljivije bi, dakako, bile vijesti o ratovanju Langobarda s bizantskim vojnim snagama u Italiji. To doduše ne bi bio odlučujući dokaz protiv naše teze jer bi se takvo ratovanje moglo vrlo lahko objasniti npr. langobardskim nepoštivanjem dogovora s Bizantom npr. osvajanjem gradova koji nisu bili predviđeni za smještaj Langobarda i slično i bizantskom vojnom suprostavljanju takvom ponašanju. Ali treba priznati da bi vijesti o ratovanju Bizanta i Langobarda ipak davale izvjesnu uvjerljivost tezi da su Langobardi upali u Italiju protiv volje Bizanta.

Ali uzalud ćemo tražiti za takvim vijestima. Za »Venecije« je Agnellus čak izričit: Langobardi su ih osvojili *absque bello*.⁵⁸ Isto to vrijedi i za munjevito langobardsko napredovanje preko Milana i Alpa na franački teritorij. Ni o kakvim okršajima Langobarda s Bizantincima ne javlja ni Marije iz Avenchesa (*Alboenus (...) Italiam occupavit*)⁵⁹ ni Grgur, biskup Toursa (*quam regionem ingressi maxime per annos septem pervagantes*)⁶⁰ ni Izidor Seviljski (*Narsis (...) Langobardos (...) in Italiam introducit*)⁶¹ ni Origo (*coeperunt predare in Italia*)⁶² itd. Što je još karakterističnije ništa se ne zna o tome kada i kako su se Langobardi ugnijezdili u Spoletu i Beneventu. Po nekima su oni osvojili ta dva vojvodstva tek kasnije u doba samostalnosti langobardskih vojvoda, poslije 574. (Hartmann),⁶³ po drugima ih je osvojio već Albuin (Bognetti). Ali, posvemašnji se muk vrela o tako važnim događajima kao što je langobardsko zaposjedanje Spoleta i Beneventa može najprirodnije objasniti tako da se i to dogodilo *absque bello*, kako bi rekao Agnellus.

Ostao bi kao jedini podatak Albuinova opsada Pavije koja je po Pavlu Đakonu trajala preko tri godine.⁶⁴ Pavao Đakon upleo je priču o dramatičnom osvajanju Pavije bez ikakve sumnje iz lokalne tradicije pa je vrlo veliko pitanje što se zapravo događalo oko Pavije. *Codex Gothanus* javlja o Paviji nešto posve drugo: *Tunc Paviae cives et Mediolanum metropolim (...) colla sua ipsius Albuin regi subicierunt*,⁶⁵ tj. tada su se građani Pavije i metropole Milano pokorili Albuinu kralju. *Codex Gothanus* povezuje – doduše nespretno – pad Pavije i Milana s prvim nastupom Albuina u sjevernoj Italiji. Kako to vrelo ne pravi nikakve razlike u pokoravanju Milana i Pavije vidi se da po tom vrelo oko Pavije nije uopće došlo do nekih borba. Drugi stariji izvori ne spominju to opsjedanje za koje bi ipak trebalo očekivati da bi kod suvremenih kroničara moralo pobuditi velik interes, bez obzira na to koliko bi trajala navodna opsada.

EKSKURS O NAVODNOM RUŠENJU TRSTA GODINE 568.

Slijedeći starije pisce i naši noviji pisci ne sumnjaju u to da je Trst bio razoren 568. od Langobarda prilikom njihova dolaženja u Italiju. Spomenimo samo Grafenauera koji kaže da je Trst bio porušen 568.,⁶⁶ ali da je već 571. bio opet obnovljen i u bizantskim rukama. N. Klaić je još kraća. Ona naprosto kaže da Langobardi »ruše Trst«, ali dodaje da »njegovi stanovnici bježe na obližnji otočić i osnivaju Kopar« i pri tome se poziva na De Vergottinija.⁶⁷ To je pogrešno. De Vergottini samo kaže *dagli abitanti della costa devastata fu colonizzata l'isola su cui sorgerà l'odierna Capodistria*⁶⁸ a to je nešto posve drugo. Kopar nisu osnovali razbježani stanovnici Trsta jer već tri godina nakon toga jedan tršćanski natpis obavještava nas da je tršćanska gradska organizacija netaknuta i da čak postoji i gradsko vijeće.⁶⁹ De Vergottini govori samo o tome da je Trst opljačkan (*saccheggata*).

Smatramo da Trst nije 568. bio ni opljačkan ni porušen i da je riječ o mnogo kasnijoj izmišljenoj providnoj tendencioznoj priči mletačkih kroničara XI. stoljeća. O nekom rušenju Trsta ne govori čak ni Pavao Đakon koji je upravo za ovaj dio svoje Povijesti Langobarda upotrijebio prvorazredno vrelo, Secundusa iz Trenta. Da je Trst bio porušen to ne bi izmaklo Secundusu koji bi to sigurno pribilježio jer je bio suvremenik tih događaja i jer je živio vrlo blizu Trstu.

Najstariji sačuvani kroničar, Ivan Đakon, koji je pisao krajem X. i početkom XI. stoljeća ne zna ništa o nekom rušenju Trsta. Tek nakon njega u dvije kronike XI. stoljeća pojavljuje se »pobožna« tendenciozna priča o navodnom prijenosu tjelesa 42 mučenika iz Trsta najprije u Akvileju a onda iz Akvileje u mletački Grado. Priču je preuzeo, dakako, i Andrija Dandolo u XIV. stoljeću jer je ona odgovarala mletačkim interesima. Čini se da je priča preuzeta iz akvilejskih krugova koji su njome nastojali dokazati pripadnost Trsta akvilejskoj patrijaršiji a onda su je Mlečani upotrijebili da bi dokazali zakonitost prijelaza sjedišta patrijaršije iz Akvileje u Grado. To su najprije u *Chronicon Gradense* učinili pomalo nespreno, a onda su priču još malo popravili u tzv. *Chronicon Venetum vulgo Altinate*.

U *Chronicon Gradense* priča se da je neki svećenik Geminijan dobio božje nadahnuće kojim mu je naloženo *ut in Tergestina civitate destructa inter muros ecclesiae et muros destructae civitatis corpora sanctorum quadraginta et duo martyrum diligenter perquireret*,⁷⁰ tj. da pažljivo pronade u uništenom gradu Trstu unutar zidova crkve i zidova uništenog grada tjelesa 42 svetih mučenika.

Geminijan je to doista i učinio, prenio relikvije u Akvileju pa ih je onda s drugima sugrađanima (*conprovinciales*) *cum maximo honore in castro Gradensi infra ecclesias dignissime condiderunt*, tj. s najvećom počašću vrlo dostojno položio u kastrumu Grado unutar crkva.

I *Chronicon Altinate*⁷¹ donosi istu vijest ali je malo poboljšava u promletačkom smislu. Više se ne govori o *conprovinciales* nego o *Venetici*, a *castrum Gradense*

unaprijeđen je u *civitas Gradensis*.

Dandolo je vijest bila vrlo prihvatljiva, ali on više nema razloga da govori o *civitas Tergestina* i o *civitas Gradensis* jer su već odavno Mleci svojom ekonomskom i političkom snagom natkrilili sve ostale gradove. Zato on skraćuje tekst i govori o *urbs Trigestina* i o tome kako Geminijan *corpora in Grado portavit*.

U obje kronike nalazi se tolika količina novih vijesti o događajima iz druge polovice VI. stoljeća o kojima ništa ne govore ni Pavao Đakon ni Ivan Đakon a koje su, ukoliko ih možemo provjeriti, providno tendenciozno promletački obojene da ih se za ozbiljan znanstveni rad ne može upotrijebiti.

VRIJEME ULASKA LANGOBARDA U ITALIJU

Smatramo da je u sklopu razmatranja ove problematike nužno ponovno pregledati najstarije vijesti o vremenu selidbe Langobarda iz Panonije u Italiju.

Najstariji i ujedno vrlo pouzdani Marije iz Avenchesa pod datacijom *An. III Cons. Iustini Iun. Aug. ind. II* ima ovu vijest *Hoc anno Alboenus rex Langobardorum cum omni exercitu relinquens atque incendiens Pannoniam suam patriam cum mulieribus vel omni populo suo in fara Italiam occupavit*,⁷² tj. te je godine Albuin, kralj Langobarda sa cjelokupnom vojskom, napustivši i spalivši svoju domovinu Panoniju (zajedno) sa ženama i cjelokupnim svojim narodom organiziranim po rodovima zaposjeo Italiju.

Druga indikcija obuhvaća vrijeme od 1. rujna 568. do 31. kolovoza 569. Kao što je poznato, Marijevo računanje konzulata treba ispraviti jer je 566. godinu računao kao *p. c. Basilii ann. XXV. ind. XIII*. To znači da po njegovu računanju treća godina Justinova konzulata pada u 569. godinu ili drugim riječima, po Mariju je Albuin napustio Panoniju sa cjelokupnom vojskom i narodom u vrijeme od 1. siječnja do 31. kolovoza 569.

Među najstarije vijesti o dolasku Langobarda spada i bilješka Secundusa iz Trenta sastavljena 580. godine po kojoj su u toj godini *residentibus in Italia Longobardis ann. 12, eo quod secunda indictione in ea ingressi sunt mense Maio*,⁷³ Langobardi prebivali su u Italiji 12 godina s obzirom na to što su u nju ušli u drugoj indikciji i to u mjesecu svibnju.

Secundus je zabilježio da piše u lipnju 13. indikcije u prvoj godini vladanja cara Tiberija. To nije točno jer je poznato da prva godina Tiberijeva vladanja traje od 5. X. 578. do 4. X. 579. pa bi po tome proizlazilo da Secundus piše lipnja 579. – a kako je 13. indikcija trajala od 1. IX. 579. do 31. VIII. 580., vrijeme njegove zabilješke padalo bi tek u lipanj 580. Po nekima riječ je o zapisu što su ga učinili »kasniji prepisivači Secundusovih djela«. ⁷⁴ Ipak, ne vidi se razlog zašto bi se netko kasnije nepotrebno trudio da sastavi bilješku s tako potanko navedenim podacima o vremenu njezina sastavljanja. Čini nam se da je poteškoća samo prividna i da je treba pripisati istom razlogu zbog kojeg je i Marije pod. 13. indikcijom zabilježio »prvu godinu konzulata Tiberija«, premda

je te godine bila druga, a ne prva godina konzulata toga cara.⁷⁵ Nesumnjivo je i Secundus pišući svoju bilješku računao sve godine počevši od 566. dalje na isti način i iz istog razloga kao i Marije.⁷⁶ Ukratko, Secundusova se bilješka čini posve pouzdanom.

Obratno, prema vijesti iz *Origo gentis Langobardorum* zapisanoj sredinom VII. stoljeća (tekst iz 670.) (...) *Alboin adduxit Langobardos in Italia invitatos a Narsete (...) movit (...) de Pannonia mense aprilis a pascha indictione prima. Secunda vero indictione coeperunt praedare in Italia. Tertia autem indictione factus est dominus in Italia,*⁷⁷ tj. Albuin je doveo u Italiju Langobarde pozvane od Narseta. On je krenuo iz Panonije u travnju, na uskrš, prve indikcije. Druge indikcije počeli su pljačkati po Italiji. U trećoj pak indikciji on je postao gospodar Italije.

Uskrš je u 568. godini tj. po godini koja proizlazi iz podatka o prvoj indikciji, padao na 1. travnja.

Vijest iz *Origo* ne može se naprečac odbaciti pozivom na okolnost da je ona zapisana tek oko 100 godina kasnije od dolaska Langobarda. Treba naime uzeti u obzir da ne bi smjelo biti sumnje da je *Origo* nastala na temelju mnogo starije usmene i pismene (Fasti!) tradicije.

Kontradikcija između Marija (sa Secundusom) i *Origo* ostaje dakle otvorena. Čini nam se da nije dozvoljeno olako odbaciti ni jednu ni drugu verziju.

Nakon analize vremenskog predmeta na analizu prostornog elementa na osnovi podataka Kozmografije Ravenskog anonimna.

On zajednički opisuje dva područja (patrije)⁷⁸ *Pannoniae* i to *inferior* i *superior*. Te dvije patrije odgovarale bi približno stanju prema Dioklecijanovoj reformi. Te bi obuhvaćale uglavnom tzv. *Pannonia prima* (približno zapadna Mađarska) i *Pannonia secunda* (približno današnji Srijem). Ravenat nastavlja opisom patrije *Valeria que et Media appellatur Provincia*.⁷⁹ Ta patrija ima neobičan izgled. Ona se naime sastoji od dva dijela koji zemljopisno nisu povezani, od kojih se jedan nalazi uz Dunav i odgovara približno Dioklecijanovoj provinciji *Valeria*, a drugi se nalazi na mjestu gdje je ležala Dioklecijanova provincija *Savia*, ali s nekim razlikama od kojih je za nas ovdje najvažnije to što taj dio Valerije obuhvaća i *Atamine*, tj. Emonu (Ljubljana), koja je u doba Dioklecijana pripadala Italiji. Nakon Valerije opisuje se *Carneola (Alpes Iuliana, Carnech)*.⁸⁰ Nažalost gradovi u *Alpes Iuliana* koje navodi Anonim ne mogu se identificirati osim jednoga, *Carnium* = Kranj. Anonim daje popis gradova u dva niza, jedan manji, koji počinje s *Carnium* i obuhvaća ukupno 7 imena i drugi u kojem se nabroja čak 18 (!) gradova. Zaista je neobična ne samo okolnost da se nije uspjelo uvjerljivo identificirati čak 24 gradske općine, nego i njihov veliki broj.

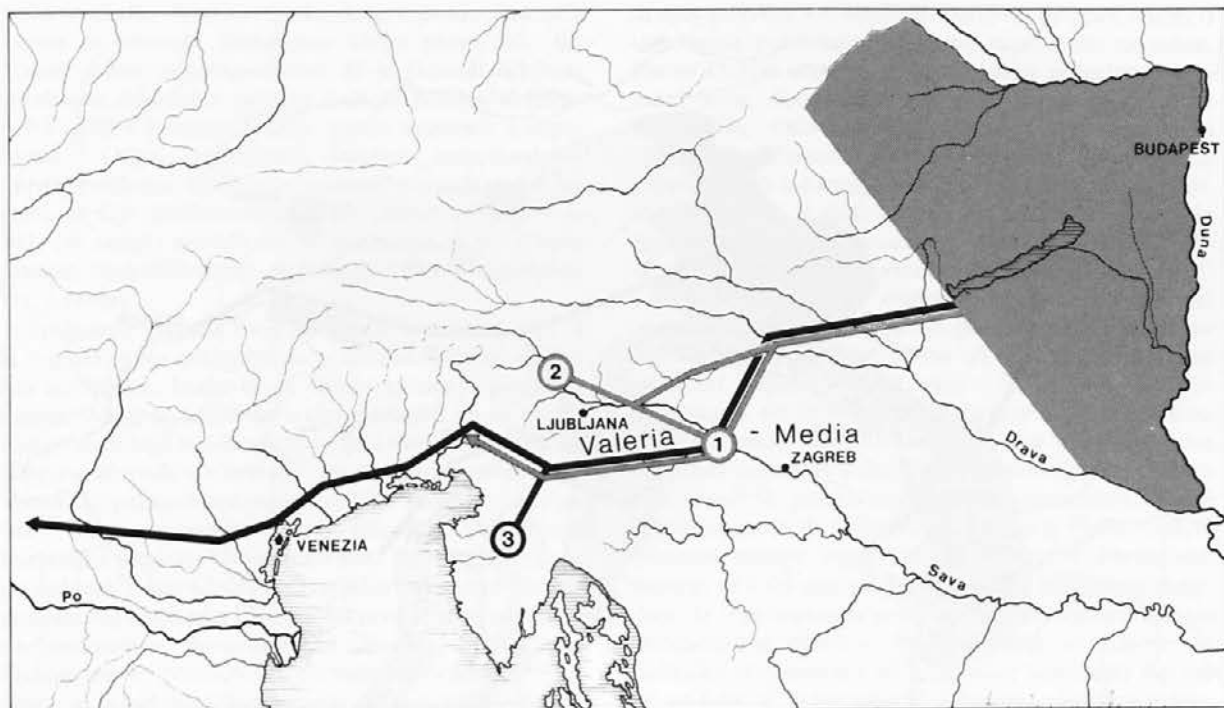
Prema Anonimu *patria Carnium (Carnech, Carneola)* nije pripadala Italiji. On piše da se Alpe nalaze *inter patriam Carnium et Italiam*.⁸¹ Pa ipak, nema sumnje da je u kasnoj antici Italija obuhvaćala i područja sjeveroistočno od Emone do Atransa, a da je granica između Italije i Panonije jugoistočno od Emone najvjerojatnije tekla istočno od *claustra Alpium* od sjevera prema jugu.⁸²

U doba kada je Anonim pisao svoju Kozmografiju (približno početak VIII. stoljeća) Panonije, Valerija i *Alpes Iuliana* pripadaju avarsko-slavenskoj »konfederaciji« pa se dakako njegov opis opsega pojedine patrije ne odnosi na to vrijeme. Međutim njegov opis ne odgovara ni vremenu ostrogotske vlasti jer je za Ostrogota zajamčeno postojanje provincije Savije, za koju nema razloga da se pretpostavi da je promijenila opseg što ga je imala prije Ostrogota. Po mišljenju Šašela Emonu je iz Italije izdvojio Justinijan nakon što je osvojio Dalmaciju i Saviju a prije nego što je i u Italiji svladao Ostrogote, dakle po njemu je riječ o položaju »tik preden ga preoblikujejo Langobardi«.⁸³ Anonim je prema tome za svoj opis upotrijebio vrelo iz sredine VI. stoljeća. To mišljenje čini se prihvatljivim iz još jednoga za nas važnoga razloga. Naime, na prvi se pogled može činiti čudnim da se povećanu provinciju Saviju nije proširilo do Kranja i dalje, ali znamo da su Franci držali utvrde i prijelaze na širem području Hrušice još 552. godine pa treba pretpostaviti da su Franci držali u to vrijeme i Kranj.

Ako je prema tome točna naša teza da je Justin II. po dolasku na vlast primijenio prema barbarskim narodima na sjevernim granicama europskog dijela Bizanta (Avari, Gepidi, Langobardi) svoju novu političku i stratešku koncepciju, onda izgleda vjerojatnim da je on u sklopu širega dogovora odstupio Langobardima povećanu Saviju kao prvi korak u ostvarivanju međusobnih obaveza pa bi redosljed događaja možda bio ovakav:

- 565. umire Justinijan,
- 566. načelni dogovor Bizanta i Langobarda; Bizant ustupa proširenu Saviju,
- 567. Langobardi uništavaju Gepide; Bizant zauzima Sirmij,
- 568. Langobardi ulaze u istočni dio *tractus Italiae circa Alpes (Alpes Iuliana)*⁸⁴ i počinju s prebacivanjem neboraćkog stanovništva iz Panonije,
- 569. Langobardi ulaze po dogovoru (bez borba) u Furlaniju i brzo nadiru (bez borba) preko Milana i preko Alpa i započinju borbe protiv Franaka; neboraćko stanovništvo dovršava selidbu u Italiju.

Kada Marije iz Avenchesa piše o tome da su Langobardi 569. spalili iza sebe Panoniju, povukli neboraćko stanovništvo i okupirali Italiju, on očito pod Italijom misli na »pravu« Italiju, tj. Furlaniju i ostale sjeverotalijanske krajeve do Alpa a ne i na istočni dio *tractus Italiae (Alpes Iuliana)*. Takvo je izvještavanje razumljivo za Marija koji iz izvjesne udaljenosti piše o Italiji, jer za njega ona počinje s »prvom« provincijom Italije, tj. Venecijama (*Notitia dignitatum*)⁸⁵ odnosno Venecijom i Istrom (*Laterculus Veronensis*)⁸⁶ ili Venecijama i Istrom (*Ravenski Anonim*,⁸⁷ *Pavao Dakon*)⁸⁸. Naprotiv, kada *Origo* izvještava da je Albuin krenuo iz Panonije 1. travnja 568. i da je te godine doveo na poziv Narzesa Langobarde u Italiju, onda to ne mora biti u suprotnosti s Marijevom viješću ako se pretpostavi da *Origo* pri tome misli na širi pojam Italije koji uključuje i istočni dio *tractus Italiae circa Alpes*, tj. *Alpes Iuliana*. Vijest Secundusa da su Langobardi ušli u Italiju u svibnju 569. nešto je teže objasniti na posve zadovoljavajući način. Ne preostaje drugo nego pret-

Sl. 1: Seoba Langobarda 566.-569. (shematski prikaz).

Fig. 1: La migrazione longobarda dell'anno 566-569 (schema).

1: Velike Malence, 2: Kranj, 3: Buzet

1: Velike Malence, 2: Kranj, 3: Pinguento

Langobardi do 566.
 seoba 566. i 568.
 seoba i zauzimanja 569.

Langobardi fino all'anno 566
 migrazione degli anni 566 e 568
 migrazione e conquiste dell'anno 569

postaviti da je Secundus u 580. bio toliko zaokupljen pojavom Langobarda u Furlaniji 569. i njihovim vrlo brzim nastupom južno od Trenta prema Milanu i zapadnim Alpama, da je prosto zanemario langobardski ulazak u *Alpes Iuliana* 568., koji mu se činio kao puka pogranična epizoda. Bilješka Secundusa nije dio kronike u kojoj se događaji popisuju kronološkim redom. On samo bilježi da piše 580. godine i nadodaje ono što mu je ostalo snažno utisnuto u pamćenju, naime upad Langobarda u Furlaniju.

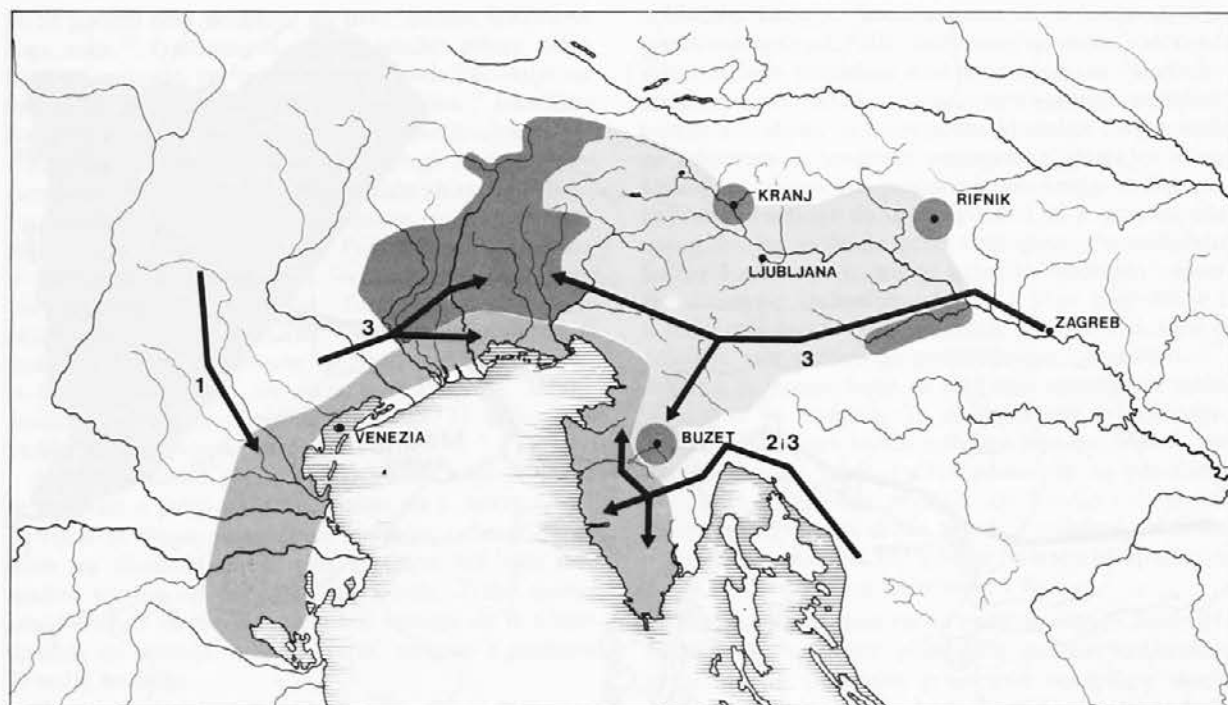
SMJER LANGOBARDSKOG ULAZA U ITALIJU

Prema našoj tezi Langobardi su se već 566. nalazili u proširenoj Saviji tj. u zapadnom dijelu Valerije-Medije. Ulazeći u *Alpes Iuliana* 568. Langobardi su proširili svoju vlast nad gradskom općinom *Carnium* na sjeveru i zaposjeli utvrde na južnom dijelu *Alpes Iuliana*, tzv. *claustra Alpium Iuliarum* (*Nauportus*, *Longaticum*, *Ad Pirum* i utvrde jugoistočno od tih mjesta).

U 569. ušli su u »prvu« provinciju Italije, Veneciju i Istru, dakle u Furlaniju – i po nama također u sjevernu Istru, gdje je njihovo prisustvo posvjedočeno na Brešču kod Buzeta.

Nalazi iz groba langobardskog konjanika s konjskom

opremom i oružjem na Brešču kod Buzeta uvrštavaju se među tzv. kneževske grobove.⁸⁹ Avarske strelice ukazuju na to da je do sahranjivanja došlo sigurno poslije 568. godine⁹⁰ a da su okovi kao dio konjske opreme nastali »vjerojatno na kraju VI. st. u italjskim radionicama od romanskih majstora.«⁹¹ Dosad se nije uspjelo naći zadovoljavajući odgovor na pitanje kakva je bila funkcija toga Langobarda tako duboko na istarskom području i tako daleko od langobardskog limesa istočno od Akvileje. Grafenauer to pokušava ovako objasniti: »Le langobardski grobovi na Brešču pri Buzetu iz okrog leta 600 kažejo, da je bil morda Buzet v langobardskih rokah, seveda pa le kratek čas.«⁹² Ali pronađeni ženski nakit svakako govori u prilog okolnosti da se langobardski konjanik smjestio na Brešču zajedno sa svojom obitelji pa se njegov boravak ne može ograničiti na godinu-dvije.⁹³ Nezavisno od toga langobardsko prisustvo po dosadašnjim tumačenjima svakako »visi u zraku« i ne može se zadovoljavajući posve objasniti. Naša teza daje tom prisustvu vrlo dobru povijesnu pozadinu. O značenju tog nalaza bit će u ovome radu još riječi. Langobardsko se prisustvo u Buzetu vrlo dobro povezuje s langobardskim grobovima u Kranju i s langobardskim nalazima na području Gorjanca i s našom tezom da se nalazi na sva tri područja odnose na vrijeme neposredno nakon selidbe Langobarda u Italiju. Kranj, Velike Malence i Buzet čuvaju s tri strane glavinu langobardskih snaga smještenu nakon seobe u Furlaniju.

Sl. 2: Probizantski Furlanski dukat i bizantska "Istra" 568.-602. (shematski prikaz).

Fig. 2: Il ducato friulano (probizantino) e l'"Istria" bizantina nel 568-602 (schema).

bizantska "Istra"
 probizantski Langobardi
 područje pod vlašću probizantskih Langobarda
 "Istria" bizantina
 Longobardi probizantini
 territorio sotto il controllo dei Longobardi probizantini

— smjer napada antibizantskih snaga (1: 588., 2: 599., 3: 601.-602.)

— direzione degli attacchi delle forze antibizantine (1: 588, 2: 599, 3: 601-602)

U Furlaniju je glavnina langobardske vojske i naroda očito kretala kroz Vipavsku dolinu, ali to sigurno nije iz razumljivih razloga bio i jedini smjer. Čini nam se evidentnim da je dio Langobarda morao ulaziti preko Trviža na sjeveru i u smjeru Buzeta prema jugu – a možda i još kojim dodatnim putem, npr. preko Sežane i Dutovlja, preko Tolmina i Kobarida itd.

POLITIČKI POLOŽAJ FURLANSKOG VOJVODSTVA 568.-602.

Neobične su još neke okolnosti u odnosima Langobarda i Bizanta nakon 568. Ako se langobardsko zaposjedanje dobrog dijela Italije nakon 568. tumači kao neprijateljska akcija langobardske vojske protiv Bizanta i upad neprijateljskog naroda koji od početka smjera na izbacivanje Bizantinaca s tako velikog područja, koje je tek pred razmjerno kratko vrijeme pacificirano nakon golemih žrtava u Justinijanovu ratu protiv Ostrogota, onda mnogo toga ostaje nerazumljivo.

Naime, poznati podatak iz Ivana Efeškog da se 575. navodno 60.000 langobardskih vojnika borilo na istočnim ratištima Bizanta – premda je broj langobardskih vojnika nesumnjivo pretjeran – može se najjednostavnije tumačiti sporazumom Bizanta s pojedinim lango-

bardskim vojvodama o najmu langobardskih vojnih jedinica. Doduše Schmidtova duhovita teza⁹⁴ da su ti langobardski vojnici dio onih Langobarda koji se nakon ubojstva kralja Albuina sklonio u Veronu nije nemoguća, ali je nepotrebna, pogotovo ako uzmemo u obzir Menandrovu vijest po kojoj je Tiberije odobrio 577. godine upotrebu velikih financijskih sredstava za pridobivanje langobardskih vojvoda ne samo da ne pljačkaju po Italiji, nego i »da pomognu bizantskoj prevlasti boreći se na istoku«.⁹⁵ Nema nikakva razloga ne pretpostaviti da je ta Tiberijeva akcija bila samo jedna – i to ne prva – od niza mjera kojima je Bizant želio iskoristiti langobardsku spremnost na obavljanje raznih vojnih operacija. To je tim više vjerojatno što Menandar javlja da su u 579. godini Langobardi i dalje pljačkali po Italiji ali da je Tiberije te njihove akcije smatrao manje važnim i dalje koncentrirao svu svoju pažnju na perzijski rat kao svoj primarni zadatak i kao daleku važniju stvar.⁹⁶ Po Menandrovom izvještaju car je doduše skupio nešto malo vojske za nužne intervencije u Italiji, ali mu se činilo najuputnijim da i opet novcem privlači langobardske vojvode, to više »što je već najveći dio (langobardskih) moćnika pristao uz Rimljane i prihvatio koristi koje mu je pružala suradnja sa carem«.⁹⁷

Pod »moćnicima« treba dakako u prvom redu misliti na langobardske vojvode. U »većinu« sklonu Bizantu

treba svakako ubrojiti i furlanskog vojvodu Grasulfa kojem je franački funkcionar Gogo pisao 581. (ili ranije) pismo iz kojeg se vidi da je Grasulf odrješiti sljedbenik bizantske politike i da se zdušno uključio u franačke i bizantske akcije protiv nemirnih Langobarda.⁹⁸ Dakle, povezivanje »većine« langobardskih vojvoda sklonih Bizantu o kojem Menandar obavještava za 579. godinu s franačkim pismom Grasulfa iz 581. (ili ranije) dovodi nas do zaključka da je Grasulf priznao bizantsku vlast najkasnije 579., a vjerojatno već i ranije.

Tridentski vojvoda Evin navalio je 588. na »Istru«,⁹⁹ iz čega se može zaključiti da je Grasulf još i te godine bio uz Bizant. Inače bi se valjda ta akcija povjerila njemu. Ali iz te vijesti ne treba zaključiti da su se oni Langobardi koji bi bili neprijateljski raspoloženi prema Bizantu učvrstili u »Istri«,¹⁰⁰ jer se tome protiviti tekst vijesti. Iz jedne druge vijesti iz 590. izvodi se zaključak¹⁰¹ da je bizantska »Istra« bila 588. priključena Furlaniji i predana Grasulfovom sinu Gisulfu II, dok je po nekima¹⁰² već Gisulf I, Grasulfov brat »bez sumnje posjedovao Furlaniju i Istru«. Ni prva ni druga tvrdnja ne čine nam se ispravnim. Za Gisulfa I kaže Pavao Đakon da je posjedovao civitatem Forumiuli¹⁰³ pri čemu se smije pomišljati najviše na cjelokupnu Furlaniju, ali ne i na bizantsku »Istru«.¹⁰⁴

Što se tiče Gisulfa II, smatramo da pažljivije čitanje poznatog pisma egzarha Romana franačkom kralju ne daje oslonca za tvrdnju o povezivanju »Istre« i Furlanije.¹⁰⁵ Naime, u tom pismu egzarh javlja da su mnogi langobardski vojvode u Mantovi priznali bizantsko vrhovništvo i da se nakon toga egzarh vratio u Ravenu i odlučio krenuti u Istru protiv neprijatelja Grasulfa. *Kada smo došli u provinciju, došao nam je ususret vojvoda Gisulf Grasulfov sin, da bi se, premda mlad, u želji da se pokaže boljim od oca, pun odanosti predao svetoj (rimskoj) državi sa svojim prvacima i cjelokupnom svojom vojskom.* U bizantinskoj se »Istri« ipak očito nije nalazio ni Grasulf ni Gisulf II ni njihova vojska. Jedino što se u »Istri« dogodilo bilo je da je Gisulf II došao u »Istru« ususret egzarhu u želji da se pokori Bizantu. Gisulf nije došao s vojskom već je očito došao sam – slično kao što su to nedugo prije njega u Mantovu došli ostali langobardski vojvode. Iz toga slijedi da je egzarh krenuo u »Istru« u namjeri da nastavi put prema Grasulfu koji se nalazio u svojem vojvodstvu, tj. u Furlaniji. To je uostalom i razumljivo jer je »Istra« tj. današnje šire područje Venecije, ležala između Ravene i Furlanije. Dakle, egzarhove riječi da je »odlučio krenuti u Istru protiv neprijatelja Grasulfa« nikako ne znače da je Grasulf vladao u »Istri«, već samo označavaju smjer kretanja egzarhove vojske.

Iz svega naprijed rečenog proizlazi da je furlanski vojvoda Grasulf bio vrlo vjerojatno još od 576., a sigurno od 581. do 588. u bizantskoj službi¹⁰⁶ i da je njegov sin Gisulf II također priznao bizantsko vrhovništvo od 590. dalje – po svemu se čini čak do 603.¹⁰⁷ Ukratko, Furlanija nije bila u četvrtoj četvrtini VI. stoljeća u neprijateljskim odnosima s Bizantom osim možda 588.–590.

S druge strane dok Pavao Đakon izvještava razmjerno obilno o vjerskim pitanjima u Furlaniji u

drugoj polovici VI. stoljeća, dotle su njegove vijesti o tamošnjim političkim prilikama začudujuće oskudne. Pavao Đakon imao je za to razdoblje pouzdan suvremeni izvor, Secundusa, pa takva šutnja mora imati svoj razlog. Ona začuduje pogotovu ako uzmemo u obzir da je Secundus živio u obližnjem Trentu pa je do pouzdanih informacija mogao lako doći. Za razdoblje poslije 590. godine saznajemo od Pavla npr. da je Agilulf pobijedio trevizanskog vojvodu Ulfarija,¹⁰⁸ da je par godina kasnije svladao veronskog vojvodu,¹⁰⁹ da je poslao kaganu obrtnike koji su pomogli pri opsjedanju jednoga »tračkog« grada¹¹⁰ itd. – a o furlanskom vojvodstvu ni riječi, sve do 603. godine kada se furlanski vojvoda Gisulf miri s Agilulfom. Već je spomenuto da iz dopisivanja Bizant – Franci znamo da je furlanski vojvoda Grasulf bio u najmanju ruku bizantski najamnik i da je njegov sin, upravo spomenuti Gisulf II, priznao bizantsko vrhovništvo. Posve je nevjerojatno da Secundus iz kojega je Pavao Đakon preuzeo mnoge vijesti ne bi u vezi s Furlanijom zapisao te i još mnoge druge važne i zanimljive događaje. Iz toga slijedi da je Pavao Đakon svjesno ispustio Secundusove vijesti o Furlaniji koje se odnose na političku povjesnicu i da je zapisao samo ono što mu se sviđalo, tj. pomirenje furlanskog vojvode s langobardskim kraljem u 603. godini. Čini se da je posve jasno zašto je Pavao Đakon izbjegavao da piše o furlanskoj političkoj povijesti u drugoj polovici VI. stoljeća. On bi bio prinuđen priznati da je Furlanija bila takoreći svo vrijeme pod snažnim bizantskim utjecajem. Takvo pisanje bilo bi za Pavla vrlo neprikladno jer je u vrijeme pisanja *Historia Langobardorum* – unatoč svim meandrima tekuće politike ondašnjih velesila – postojao neizgladivi sukob interesa Bizanta i Franaka koji je u našim krajevima kulminirao franačkim osvajanjem Istre (o. 787.). Kako je Pavao kao Langobard iz Furlanije mogao franačkim vlastima biti uvijek pomalo sumnjiv on je nastojao izbjegavati – koliko je mogao – sve ono što bi bilo politički nerazumno isticati i obratno, ukazivati na ono što u Furlaniji nije bilo probizantski obojeno. To je razlog zašto se Pavao Đakon ograničio samo na jednu jedinu vijest, pomirbu Gisulfa II sa Agilulfom. Pa ipak i iz te vijesti i drugih koje nam stoje na raspolaganju proizlazi da je dugogodišnja politika furlanskih vojvoda bila probizantska sve do 603. godine, tj. do vremena kada je pod snažnim Agilulfom langobardsko kraljevstvo doživljavalo očit uspon, a Bizant bio stjeran u defenzivu i povlačenje zbog politike novoga cara Foke (602.–610.).¹¹¹

Poznato je da je Furlanija uz Benevent i Spoleto bila jedna od najvažnijih langobardskih regija s vrlo izraženom autonomijom. Pavao Đakon je opetovano i snažno isticao značenje furlanskog vojvodstva počevši od zaposjedanja Italije¹¹² pa sve do briljantne karijere sinova Gisulfa II, Radoalda i Grimualda, koja je preko beneventanskog vojvodstva dovela tu furlansku obitelj sredinom VII. stoljeća čak na langobardsko prijestolje. Svakako je u drugoj polovici VI. stoljeća snazi furlanskih vojvoda uvelike pomagala i financijska podrška Bizanta, o kojoj je već bilo riječi. U najužoj vezi s time je i pitanje langobardske vlasti u današnjim

slovenskim krajevima i ispravne interpretacije značenja langobardskih nalaza u sjevernoj Istri (Brežac kod Buzeta).

Smatramo da nas naše analize ovlašćuju na zaključak da su slovenski krajevi i Istra oko Buzeta bili u vlasti Gisulfa II i da je on pri tome imao punu podršku Bizanta. Sve dok je Gisulf II bio tako usko povezan s Bizantom, otpada mogućnost da bi naši krajevi bili pod vlašću langobardskog kralja Agilulfa, jer on nije imao osnovnih pretpostavaka da bi iole uspješno kontrolirao ta područja, od kojih je bio vrlo udaljen, pogotovu ako se prisjetimo da je on tek 592. uspio nametnuti svoju vlast Trevizu, dakle području zapadno od Furlanije. Da je takva autonomna i snažna pozicija bila ugodna i udobna Gisulfu ne treba trošiti riječi a ništa manje nije takva situacija bila korisna Bizantu, kojeg je njegov »podanik« Gisulf štutio u posjedu »Istre« na njezinom centralnom i najvažnijem dijelu, tj. s obje strane Trsta. Ipak, Gisulf nije »pokrivao« oba kraja »Istre«, tj. šire kontinentalno područje današnje Venecije i područje poluotoka Istra od Novigrada na jug.

Svakako u prvim godinama zadnjeg desetljeća VI. stoljeća Bizant to nije osjećao kao neku opasnost, jer je izgledalo da će se ostvariti optimistički planovi pobjedonosnog nastupa prema Balkanu i Italiji. Naime, nakon što je rat na istoku bio 589. praktički završen zahvaljujući građanskom ratu koji je izbio u Perziji, a pogotovu nakon mira sklopljenog 591. s probizantskim vladarom Kozrojem II, car Mauricije mogao se posvetiti zapadu na daleko intenzivniji način nego dotad. Vrlo je vjerojatno da je Mauricije povukao dio svojih trupa s istoka već u 590. Ipak, za iscrpljeni Bizant zadatak je nesumnjivo bio pretežak. To je Mauricije uskoro uvidio u Italiji, gdje su egzarhove ofanzive akcije (592.) ubrzo naišle na odlučan Agilulfov otpor,¹¹⁴ a na donjedunavskom frontu uspješni bizantskih generala Priska (592. i 595./596.) i Petra (594.) protiv Slavena imali su za posljedicu 596. vrlo energični avarski protuudar prema Dalmaciji.¹¹⁵ To je razlog zašto se Mauricije odlučio za koncentriranje svih raspoloživih snaga protiv Avara. On se za napad na Avere pripremao punih 18 mjeseci u 596. i 597. godini. Ali, ni protivna strana nije mirovala jer je bila itekako svjesna opasnosti. Zato su Avari 596. nastavili s Langobardima pregovore iz 592. o kojima nas izvještava Pavao Đakon.¹¹⁶ Langobardi su pri tome bili svjesni i svoje snage koju su potvrđivali stalnim uspjesima i okolnosti da je Bizant u Italiji u defenzivi pa je zbog toga inicijativu prepustio Avarima. Glavni bizantski udarac uslijedio je 599. kada je general Prisko prodrio čak do Tise i postigao vrlo zapažene, ali ipak ne i odlučujuće udarce.

Dakako da su Avari morali pomišljati na to da olakšaju svoj vrlo težak položaj u Panoniji. Oni doduše nisu mogli odvojiti svoje snage za neku akciju na zapadu, ali su, ako ništa drugo, mogli ugroziti bizantski položaj na poluotoku Istra pomoću Slavena.

I doista 599. godine javlja egzarh Kalinik o pobjedama nad Slavenima kod Kopra.¹¹⁷ Kako je Kalinik u to doba bio zaokupljen obranom bizantskih gradova u Italiji od Agilulfovih prijetnji, to je vrlo vjerojatno

da su istarski kašteli, u prvom redu Novigrad i Kopar sami odbijali slavenske napade na šire područje jugoistočno i južno od tih gradova.

Papa Grgur I u svojem pismu upućenom u srpnju 600. godine Maksimu, salonitanskom biskupu kaže među ostalim: *Et quidem de Sclavorum gente, quae vobis valde imminet, et affligor vehementer et conturbor. Affligor in his quae iam in vobis patior: conturbor quia per Histriae aditum ad Italiam intrare coeperunt.*¹¹⁸ Grisar je to preveo ovako: *Che i popoli slavi minaccino d'invadere il tuo territorio, mi mette in grande inquietudine e desolazione. Mi affligge il sapere che voi soffrite, perché io stesso soffro con voi e m'inquieta la notizia che gli Slavi, traversando l'Istria, cominciarono già ad irrompere in Italia.*¹¹⁹ Od naših znanstvenika podrobnije se je odlomkom pozabavio M. Kos i u njemu našao vijest o »istarskom prilazu u Italiju«.¹²⁰ Istarski prilaz bio bi po Kosu rimska cesta koja je vodila preko notranjskog i tršćanskog Krasa u Furlaniju. Naime, sve po Kosu, kao i u rimsko doba i kao u XI. i XII. st., Istra je u langobardsko-bizantsko doba nesumnjivo sezala do Timava »tako da je pod bizantsku Istru pripadao kraj do crte Timava–Nanos–Javorniki–Snežnik«. Prema tome, put kojim su nadirali Slaveni u Italiju i koji ujedino predstavlja »istarska vrata« bio bi vipavska dolina. Taj kraj su Slaveni, kako nas o tome obavještavaju izvori, počeli oko 600. godine napadati »i po svoj se prilici tu polako naseljavali«, završava Kos. Kosovo mišljenje preuzeli su mnogi pisci, tako da se može smatrati vladajućim mišljenjem.¹²¹

Čini nam se da vijest iz pisma Grgura I o Slavenima u Istri treba drukčije tumačiti. *Histriae aditus* ne znači »istarska vrata« prema Italiji kao što ni *Histriae abitus* ne bi značilo »istarski izlaz«. Papa ne želi reći da Slaveni prolaze kroz Istru na putu prema Italiji, već naglašava da su se Slaveni time što su došli u Istru već počeli širiti po Italiji, drugim riječima, papa ne javlja o nekom pohodu Slavena preko Istre, već o tome da se Slaveni nalaze u Istri, koja je, kao što je poznato, od Augustovih vremena pripadala desetoj regiji Italije.

Očito je da se iz opsega tršćanskog agera u klasično doba i iz opsega dijeceze tršćanskog biskupa od XII. stoljeća dalje ne smije zaključivati o opsegu tršćanskog distrikta u ranom srednjem vijeku, kao što je, uostalom, jasno da se npr. iz opsega rimske i mletačke Dalmacije ne može zaključivati o opsegu bizantske Dalmacije.

Paralelno s time nastajalo se približavanje Langobarda i Avara i dalje usklađivanje njihovih akcija protiv Bizanta koje je okrunjeno 601./602. godine konačnim čvrstim međunarodnim ugovorom (*pax perpetua*). Nema sumnje da je taj ugovor bio usmjeren protiv Bizanta i da se odnosio na pitanja koja su se javljala na relaciji Langobardi–Avari–Bizant pri čemu je nesumnjivo bilo riječi i o najužem suradniku Bizanta, Gisulfu II, koji je morao po samoj prirodi stvari biti trn u peti i Langobardima i Avarima. Agilulf je bez ikakve sumnje bio čvrsto odlučio da svoju vlast protegne i na Furlaniju, kao što je to devedesetih godina učinio i s drugim langobardskim vojvodstvima.

I Langobardima i Avarima moralo je biti u interesu da uklone Gisulfov zaštitni obruč koji je on postavio oko sjevernih granica »Istre« jer se jedino na taj način mogla ostvariti dobra suradnja obiju ugovornih strana u odnosu na bizantsku »Istru« koja je dotad bila nužno ograničena jer Avari i Langobardi nisu prema »Istri« mogli imati jedinstvenu neprekinutu frontu.

Pavao Đakon javlja kao prvu posljedicu toga ugovora iz 601./ 602. da su *Langobardi cum Avaribus et Sclavis Histororum fines ingressi, universa ignibus et rapinis vastaverunt*¹²³ Langobardi ušli s Avarima i Slavenima u »Istru« i sve uništavali paležom i pljačkama.

Vijest nesumnjivo potiče od Secundusa. S gledišta pisca iz Trenta napadači na »Istru« poredani su ispravno. Najprije su navedeni Langobardi, koji navaljuju na šire područje današnje Venecije, a kao treći navedeni su Slaveni koji prodiru s istoka preko centralne istarske visoravni tj. iz smjera Pazina prema moru. U sredini su Avari. Napadaj Avara usmjeren je očito prema središnjem dijelu »Istre«, dakle približno u smjeru linije Trst–Kopar.

U toj široko zasnovanoj ofanzivi Langobardi postizavaju značajne uspjehe i osvajaju Monselice,¹²⁴ oko 40 km jugozapadno od današnje Venecije. Sloga Langobarda i Avara ide tako daleko da Avari šalju Agilulfu slavenske čete kao pomoć pri osvajanju vrlo udaljene Cremona.¹²⁵

I Slaveni su u akcijama 599. i 602. postigli mnogo osvojivši najveći dio Istre, što dokazuju spaljene crkve u sv. Foški, Vrsaru, Muntajani i Nezakciju.¹²⁶

Avarski napad morao je također imati skrajnje teške posljedice za Bizant i njegova saveznika Gisulfa II. Gisulfu očito nije preostalo drugo nego da evakuirati svoje snage iz Istre oko Buzeta, jer im je prijetila opasnost okruženja. Međutim, čini se da se Gisulf, kome njegov bizantski saveznik nije mogao pomoći, našao u bezizlaznom položaju jer Pavao Đakon javlja¹²⁷ za 603. godinu da se Gisulf pomirio s Agilulfom. Smatramo da je tom prilikom došlo i do povlačenja Gisulfovih Langobarda iz Kranja, Gorjanca i Rifnika.

DATIRANJE LANGOBARSKIH SREBRNIH NOVACA NAĐENIH U KRANJU I NA RIFNIKU

Nedavno se pokušalo dokazati prisutnost starosjedilaca u Kranju i na Rifniku s dvije tamo pronađene langobardske četvrtisilikve, dosad pripisivane langobardskom kralju Klefu (572.–574.). Po P. Kosu¹²⁸ obje se silikve treba datirati u drugu polovicu VII. stoljeća jer pokazuju stilističke sličnosti s osminkaama silikve nadenim 1869. u Luniju u Toskani i 1918. blizu Hadersdorfa u Austriji. Stilistička sličnost sastoji se u tome što su novci tanki i što imaju na aversu točkasti rub, a na reversu rub u obliku vijenca. Međutim već i Kos upozorava da postoji znatna ikonografska razlika jer kranjska i rifnička četvrtisilika imaju na aversu frontalno poprse a na reversu veliki križ koji se produžava u dva manja s time da je ispod velikog križa okrugla baza, iznad njega omanji globus a s njegove lijeve i desne strane po jedna zvjezdica. Naprotiv, toskanske i austrijske osminke silikve imaju na aversu

monogram, a na reversu samo jedan križ. Ali ne samo da je dakle ikonografska razlika znatna, nego se ne može govoriti ni o takvoj stilističkoj sličnosti koja bi nužno povezivala rifničke i kranjske četvrtisilikve s novcem iz Lunija i Hadersdorfa. Naime, za najranije razdoblje langobardskog prisustva u Italiji navode se kao glavne značajke langobardskih imitacija bizantskih novaca da su tanki i da imaju širok obrub.¹²⁹ Četvrtisilikve iz Kranja i Rifnika izradene su nadalje vrlo grubo i nespretno, a srebrni novci iz Lunija i Hadersdorfa nesumnjivo pažljivije i vještije. Uostalom i rub u obliku vijenca na reversu nalazi se već nerijetko na srebrnim novcima VI. stoljeća.¹³⁰ I još nešto. Baza križa u obliku malog globusa s dvije zvjezdice s obje strane na reversu nekih Justinijanovih i Justinovih srebrnih novaca podsjeća na slične motive na novcu iz Rifnika i Kranja. Nesumnjiva tipološka sličnost obrade lika na tzv. Gisulfovom križu¹³¹ s likom na aversu novca iz Rifnika i Kranja govori također u prilog tezi da je riječ o proizvodu vojvodske kovnice u Čedadu iz kraja VI. stoljeća. Analizirani srebrnjaci nisu imitacija bizantskih novaca, ali s druge strane Gisulf II nije ni monogramom ni bilo kakvim tekstom želio uznemiriti Bizant koji je bio vrlo osjetljiv na pravo na kovanje novaca.

Teza da su srebrnjaci iz Rifnika i Kranja potekli iz kovnice probizantskog Gisulfa II utoliko je uvjerljivija što se te novce našlo u grobovima s arheološkim nalazima iz druge polovice VI. stoljeća.

AVARSKI NAPAD NA FURLANIJU POČETKOM VII. STOLJEĆA

Opsežni izvještaj Pavla Đakona o velikom napadu Avara na Furlaniju¹³² često se prihvaća u literaturi kao u osnovi točan uz legendarne primjese narodne tradicije. Prema mjestu tog izvještaja u Pavlovom djelu proizlazilo bi da je do tog napada došlo 611. godine.

Ipak treba uzeti u obzir da je ta narodna priča sa svim svojim mnogobrojnim legendarnim podrobnostima ubačena u vijesti koje nesumnjivo potječu od Secundusa i da je zato njezino datiranje dvojbeno. Hartmann je već odavno s pravom upozorio da je Pavlova kronologija potpuno zbrkana¹³³ jer je svojevoljno spajao vijesti iz raznih vrela ne pazeći pri tome na ispravno datiranje.¹³⁴ Primjera za takvo Pavlovo postupanje ima bezbroj i bilo bi suvišno dokazivati tu evidentnu Hartmannovu konstataciju. Ali i opseg tragedije koju su po Pavlovu pričanju tom prilikom doživjeli Langobardi po svemu se čini daleko pretjeranim. Vijesti o »golemom mnoštvu Avara« koje je napalo Furlaniju, o pogibiji vojvode Gisulfa II i cjelokupne njegove vojske, o paležu i uništenju cijele Furlanije, osvajanju Čedada i o odvođenju u ropstvo svih gradana djeluju u najmanju ruku vrlo pretjerano pa se npr. Hartmann zadovoljava s više nego opreznom formulacijom »čini se da su Avari (...) u to vrijeme uznemiravali langobardske granice«. ¹³⁵ Uostalom, i Pavlov osobni dodatak narodnoj priči po kojem je tom prilikom i njegov pradjed Lopichis zarobljen nije kronološki uvjerljiv. Navodno je pradjedov otac Leupchis

došao u Italiju s Langobardima, a zarobljeni pradjed Lopichis i njegovih četvero braće bili su još djeca (*parvuli*) kada je došlo do avarskog napada. To ne izgleda uvjerljivo. S druge strane Pavlov pradjed Lopichis imao je 611. recimo 14 godina. Pavao se rodio oko 720. pa je vremenski razmak od oko 120 godina svakako predugačak za smještaj rođenja Pavlova djeda i oca. Drugim riječima, Pavao je očito samovoljno povezo svoga pradjeda s dolaskom Langobarda u Italiju i zarobljeništvo svog pradjeda s velikim napadom Avara na Furlaniju i ujedno taj napad samovoljno ubacio u 611.¹³⁶

Ipak, nema razloga ne vjerovati priči o avarskom zarobljeništvu Pavlova pradjeda, samo ga treba vremenski locirati mnogo kasnije, možda oko 663. godine za koju Pavao Đakon javlja o avarskom napadu na furlanskog vojvodu Lupa. Svakako treba odvojiti Pavlovu obiteljsku genealogiju od narodne tradicije o tzv. velikom avarskom napadu kojeg Pavao smješta u 611. godinu. Smatramo međutim da Hartmann ima pravo kada tvrdi da je Pavao Đakon proizvoljno upleo priču o avarskom napadu u događaje u 611. godini spajajući dva izvora (Secundusa i narodnu tradiciju) na kronološki nepouzdan način. Naime, prema vijestima iz Pavla Đakona 601./602. sklopljen je svečan »trajan mir« između Langobarda i Avara¹³⁷ pa je očito na osnovi njihove zajedničke akcije Gisulf II napustio Bizant i priznao vlast langobardskog kralja. S druge strane, drugo desetljeće VII. stoljeća protječe u žestokom i nadasve uspješnom općem napadu avarskih snaga na Bizant. Ne vidi se baš nikakav razlog zašto bi u toj situaciji Avari navalili na svoga langobardskog saveznika, koji im je mogao biti od velike pomoći, ako ništa drugo, a ono da veže bizantske snage u Italiju. Po svemu se čini da bi avarski napad iz narodne furlanske tradicije trebalo prebaciti na nešto ranije doba kada je Gisulf II još bio bizantski saveznik. Drugim riječima, langobardski, avarski i slavenski napad na »Istru« u kojem znamo iz Pavlove *Historia Langobardorum* nije poštediti ni Furlaniju u koju su, čini se, upali i Avari. Pogibija Gisulfa, izdaja njegove žene i ostale »srceparajuće« pojedinosti o Gisulfovima sinovima, čednost Gisulfovih kćeri koje su spasile djevičanstvo itd. samo su romantično i legendarno narodno kićenje povijesti. Iz te legende se može izvući samo jedno: čini se da su jednom prilikom Avari napali na Furlaniju, ali nije sigurno ni kada je to bilo ni razlozi navale ni njezin intenzitet. Ne vidimo u koje bi se vrijeme u prvoj polovici VII. stoljeća pozivom na neko vrelo taj napad mogao smjestiti ako ne upravo u 603.

MISIJA OPATA MARTINA (641.)

Poznato je da je papa Ivan IV. u 641. godini poslao *per omnem Dalmatiam seu Istriam multas pecunias*.¹³⁸ Kroničar se požurio da nam objasni razloge toga poslanstva: *propter redemptionem captivorum, qui depraedati erant a gentibus*.¹³⁹ Vijest je zanimljiva ali nas ostavlja u izvjesnoj neodumici o pravom razlogu poslanstva, utoliko više što je poznato da su Bizantinci

tek jednu godinu ranije, za vrijeme kratkotrajne vlasti pape Severina, temeljito opljačkali papinu riznicu i blagajnu.¹⁴⁰ Upravo je nemoguće ne povezati to poslanstvo s drugom vjerodostojnom viješću što je nalazimo u Kronici sv. Benedikta po kojoj su se Slaveni upleli u borbe s Langobardima duž rijeke Ofanta na zapadnoj obali Jadrana i tom prilikom čak uspjeli ubiti langobardskoga vojvodu Aja.¹⁴¹ U tom razdoblju Langobardi vrše snažan pritisak na Rim, a odnosi su papinstva i Bizanta više nego hladni, pa se može pretpostaviti da je do pojave Slavena na Ofantu došlo na papinu inicijativu zbog namjere da se langobardski pritisak na Rim smanji uz pomoć Slavena, kad to već nije bilo moguće preko Bizanta.¹⁴²

Sve to govori po našem mišljenju u prilog tezi da je opat Martin bio poslan u važnu političku misiju Slavenima na istočnoj obali Jadrana, koji su prema tome najvjerojatnije i u Istri i u Dalmaciji bili pod zajedničkom vlašću. Možda se papa nadao da će Slaveni napasti Langobarde ne samo na jugu uz rijeku Ofant nego i na krajnjoj sjevernoj jadranskoj obali. Ne znamo što se tamo dešavalo jer su vijesti Pavla Đakona nakon 612. tj. nakon smrti Secundusa izvanredno štute, ali nije nemoguće da je misija opata Martina imala uspjeha samo u Dalmaciji, a ne i u Istri jer su Avari sigurno bili protiv bilo kakvog uznemiravanja granice prema Langobardima. Još oko dvadeset godina kasnije na zahtjev langobardskog kralja Grimoalda avarski vladar tjera od sebe langobardskog izbjeglicu Perctarita »da ne bi zbog njega došlo do neprijateljstva između Avara i Langobarda«.¹⁴³

POGRANIČNI ODNOSI OD SREDINE VII. DO SREDINE VIII. STOLJEĆA

O odnosima Langobarda s jedne i Avara i Slavena s druge strane u drugoj polovici VII. i prvoj polovici VIII. stoljeća izvještava Pavao Đakon ukratko ovo:

a) Oko 663. godine langobardski kralj Grimoald zatražio je od avarskog kagana da navali na furlanskog vojvodu Lupa. U četverodnevnoj bitci kod mjesta *Flovius* Avari pobjeđuju Lupa i pljačkaju po Furlaniji sve dok ih Grimoald nije uspio nadmudriti i skloniti na povlačenje.¹⁴⁴

b) Oko 664. Lupov sin Arnefrit bježi *ad Sclavorum gentem in Carnuntum*, pogrešno, kako Pavao kaže, nazivan *Carantanum*, a onda se vraća sa Slavenima da se domogne furlanskog vojvodstva, ali gubi glavu kod kastro *Nemas* (danas Nimis oko 18 km sjeverozapadno od Čedad).¹⁴⁵

c) Nešto kasnije također oko 664. 5000 Slavena ulazi u Furlaniju i logoruje (*castrametati*) kod mjesta *Broxas* (danas Brišče, *Brischis*, oko 9 km sjeveroistočno od Čedad), ali vojvoda Vechtari dolazi s 25 vojnika i potpuno ih uništava.¹⁴⁶

d) Oko 705. vojvoda Ferdulf zove slavensku vojsku (*exercitum Sclavorum*). Dolaze najprije *latrunculi Sclavorum* i odvođe stoku a nakon toga slavenska vojska koja zauzima položaje na nekoj visokoj gori. Nakon oštrog osobnog sukoba sa svojim pograničnim funkcionarom Argaitom Ferdulf navaljuje na Slavena ali u

bitici gubi glavu a s njime *cjelokupno furlansko plemstvo*.¹⁴⁷

e) Oko 720. za vojvode Pemon dolazi »neizmerno mnoštvo Slavena« u mjesto *Lauriana*, ali ih Pemon lako pobjeđuje i sa Slavenima u tom mjestu ugovara mir (*pacis concordiam*).¹⁴⁸

f) Oko 737. vojvoda Pemon dolazi u oštar sukob s kraljem Liutprandom koji umjesto njega postavlja za vojvodu njegova sina Ratchisa. Pemon namjerava pobjeći *in Sclavorum patriam*. Na intervenciju Ratchisa dolazi do pomirbe između vojvode i kralja. Ratchis provaljuje *in Carniolam, Sclavorum patriam* i tamo ubija i pljačka.¹⁴⁹

Što se tiče Avara, iz Pavlovihi vijesti proizlazi da je u čitavom tom razdoblju s njima očuvan mir. Istina je da su Avari oko 663. provalili u Furlaniju (naša točka a), ali i taj jedini avarski upad uslijedio je na poziv langobardskog kralja.

Što se pak tiče Slavena, njihovi su odnosi s Langobardima u to vrijeme daleko intenzivniji.

Međutim slavenska intervencija u Furlaniji oko 664. (naša točka b) uslijedila je kao pomoć Arnefritu. Kako Avari 663. na zahtjev langobardskog kralja napadaju vojvodu Lupa i ubijaju ga, a Slaveni 664. pomažu Lupovu sinu da povрати vojvodstvo, proizlazi da u oba slučaja i Avari i Slaveni ne napadaju langobardski teritorij, nego samo pomažu dvjema langobardskim suprotstavljenim snagama. Možemo dodati da iz toga proizlazi i potpuna samostalnost Slavena u odnosu na Avare.

Smatramo da u tom svjetlu treba posmatrati i drugu epizodu iz vremena oko 664. (naša t. c.). Ona se i u Pavlovu pričanju neposredno nadovezuje na prethodnu epizodu i na imenovanje Vechtarija kao novoga furlanskog vojvode, koji je bez ikakve sumnje Grimoaldov štićenik jer ne potječe iz Furlanije. Uostalom, Vechtari se u trenutku slavenskog ulaza u istočnu Furlaniju nalazio u Paviji, langobardskoj prijestolnici. Iz svega toga čini nam se više nego vjerojatnim da je i do te slavenske intervencije došlo na zahtjev furlanskih protivnika Grimoalda koji su sigurno bili ogorčeni zbog toga što je na osnovi dogovora Grimoalda i Avara poginuo njihov vojvoda Lupo a nakon toga izgubio glavu i njegov sin. Uostalom i kralj Grimoald bio je iz stare furlanske vojvodske kuće. Upravo je očito da se u Furlaniji odigravala borba dviju frakcija, od kojih se kraljeva povezala s Avarima a Lupova sa Slavenima. Epizodu treba bez sumnje tumačiti tako da su se Slaveni ubrzo povukli jer se u međuvremenu, kako po svemu izgleda, situacija počela smirivati. Naime, Pavao izvještava da je po Lupovoj smrti Grimoald ostvario ženidbu svoga sina Romoalda s Lupovom kćerkom, Arnefritovom sestrom.¹⁵⁰ Ta je ženidba nesumnjivo išla za time da primiri furlansku frakciju koja se okupljala oko poginulih Lupa i Arnefrita. Ne bi smjelo biti sumnje u to da je Grimoald odmah poslije Lupove smrti započeo s pregovorima o ženidbi. U takvoj situaciji Slaveni su postali suvišni i čak na smetnju sporazumu među progrimoaldovcima i prolupovcima.

Što se tiče epizode iz godine 705., Pavao izričito i opetovano ističe da je do slavenske intervencije došlo na zahtjev vojvode Ferdulfa. Kako je do avarskih i

slavenskih upada u 663. i 664. došlo po izričitoj Pavlovoj tvrdnji na osnovi langobardske inicijative, a okolnosti epizode s vojvodom Vechtarijem govore u prilog isto takvoj interpretaciji, smatramo da nema razloga ne vjerovati analognoj Pavlovoj vijesti u vezi s Ferdulfom. Iz Pavlova pričama protkanog izvještaja proizlazi da je Ferdulfov pogranični funkcionar, sculdahis Argait bio ne samo već po svom položaju nužno samostalan, nego i vrlo samostalna i agresivna ličnost. Nije li sukob tih dviju ličnosti naveo Ferdulfa na to da se pokuša riješiti Argaita uz pomoć Slavena, slično kao što je to 663. učinio kralj Grimoald kada je pozvao Avare da svladaju vojvodu Lupa. Kao što je Grimoald imao velikih poteškoća da se riješi svojih avarskih pomoćnika, tako je i Ferdulf imao nevolja sa svojim slavenskim plaćenicima pa je tom prilikom čak izgubio glavu.

Po vladajućem mišljenju¹⁵¹ bitka Slavena s vojvodom Ferdulfom došla je kao posljedica furlansko-slavenskih sporova oko upotrebe pašnjaka između Soče in furlanske ravnice. Pavlov izvještaj ne govori u prilog takvoj interpretaciji. Ovo je skraćeni redosljed događaja:

– Ferdulf daje novce nekim Slavenima da dovedu slavensku vojsku u Furlaniju;

– nakon toga *inruerunt latrunculi Sclavorum super greges et pastores ovium quae in eorum vicinia pascebantur et de eis praedas abigerunt*, tj. *latrunculi* Slavena napali su na stada i pastire ovaca, koje su pasle u njihovom susjedstvu i odveli ih kao plijen;

– Ferdulf oštro zamjera Argaitu što nije uhvatio *latrunculos*;

– nakon nekoliko dana dolazi velika vojska Slavena, koji se utaboruju na visokoj gori i tamo pobjeđuju Langobarde.

Dakle, redosljed je ovaj: Ferdulfova narudžba slavenske vojske – *latrunculi* upadaju – dolazi slavenska vojska. *Latrunculi* nisu obični razbojnici, roparji. *Latrunculi* su *praecursores exercitus*,¹⁵² tj. vojni izviđači. Riječ *latrunculus* u smislu vojnog plaćenika upotrijebljena je u latinskom tekstu Biblije (Vulgata) pa se u tom i sličnom smislu vrlo često upotrebljavala u srednjem vijeku. Navodimo ovdje samo primjer iz Du Cangea: *Is autem qui ferebat litteras, captus est a latrunculis Andreae regis*.¹⁵³ Ukratko, *latrunculi* su lako oboružani i lako pokretljivi vojnici koji se koriste, uz ostalo, za nenadane upade na tuđa područja. Oni su utoliko slični razbojnicima, roparjima, što »usput« mogu i pljačkati, ali im to nije osnovni zadatak jer ako ih se koristi kao izviđače, onda njihova funkcija zahtijeva mnogo više opreznosti i suzdržanosti. Nažalost Pavlova priča je knjiški i moralizatorski koncipirana i kao i mnoge druge Pavlove priče, nekonzistentna pa njezine podatke ne možemo do kraja zadovoljavajući objasniti. Ostaje nejasno – unatoč Pavlovom naporu – kako se i zašto Ferdulf upleo u bitku s naručenom slavenskom vojskom. Priča o tome kako se Grimoald riješio neugodnih isto tako naručenih Avara vrlo je naivna, ali barem shvaćamo u čemu se sastojala Grimoaldova lukavost pa je ta priča naivna, ali konzistentna.

Sukob vojvode Pemon sa Slavenima u Lauriani (naša t. e) ima također nekoliko nejasnih elemenata.

Prvi je već sama lokalizacija Lauriane. Paschini,¹⁵⁵ Brozzi¹⁵⁶ i Štih-Peršič¹⁵⁷ ne izjašnjavaju se, Kos¹⁵⁸ i Grafenauer¹⁵⁹ pomišljaju na Lavariano (preko 20 km jugozapadno od Čedadada) a treći, npr. Waitz¹⁶⁰ i Leicht¹⁶¹ predlažu gornju dolinu Drave. Svakako je i ovdje riječ o nekoj posve nevažnoj epizodi jer je u bitci sa Slavenima poginuo samo jedan jedini stariji Langobard, i odmah sklopljen mir. Zato je »neizmerno mnoštvo Slavena« svakako samo legendarni ukras priče.

Nevjerojatno je da bi se ta »bitka« mogla odigrati u Lavarianu i da su se Slaveni tako slobodno kretali po Furlaniji sve dok nije vojvodi »nenadano došao glasnik« koji ga je obavijestio da se Slaveni nalaze u Lavarianu. Nema vijesti o tome da bi ti neprijatelji došli na konjima da bar donekle ubrzaju kretanje, a niti vijesti o nekom logorovanju. I mir na samom bojištu u takvoj situaciji izgleda vrlo čudnim a pogotovo obrazloženje: vojvoda Pemon se »pobojao da ne bi još jedan njegov vojnik nastradao«(!?). Naprotiv, sve postaje jasnij ako se pretpostavi da su se Slaveni okupili na lijevoj obali Soče¹⁶² npr. na nekoj crkvenoj svetkovini ili svadbi i da je jedna grupa langobardskih mladića iskoristila priliku i poubijala nenaoružane Slavena. Ako je ta akcija bila posljedica neke langobardske osvete može se razumjeti da su obje strane odmah nakon incidenta sklopile mir na samom mjestu događaja da bi spriječile nastavljanje krvne osvete.

Ukratko, riječ je o razmjerno beznačajnom pograničnom incidentu. Oko 17 godina kasnije Pemonov sin Ratchis koji 737. postaje furlanskim vojvodom napada Carniolu (naša t. f). Pavao ponosno podvlači da je Ratchis *magnam multitudinem Sclavorum interficiens, eorum omnia devastavit*, tj. ubio veliko mnoštvo Slavena i sve njihovo opustošio. Taj događaj treba povezati s jednom drugom viješću Pavla Đakona po kojoj su Slaveni u području *Zellia* do mjesta *Medaria* plaćali langobardskim vojvodama podavanje (*pensionem*) sve do vojvode Ratchisa.¹⁶³ U nas se prestanak plaćanja toga podavanja stavlja u sredinu dvadesetih godina VIII. stoljeća da bi se na taj način povezalo »neodlučnu bitku kod Lavariana« oko 720. sa slavenskim oslobađanjem područja *Zellia*. Ali takvo tumačenje nije prihvatljivo jer su Slaveni plaćali podavanje *usque ad tempora Ratchis ducis* što se očito ne može drukčije protumačiti nego onako kako piše, tj. barem do 737. kada je Ratchis postao vojvodom. Dakle, Slaveni u području *Zellie* prestali su 737. (ili možda nešto kasnije) plaćati furlanskim vojvodama podavanje koje su plaćali od vojvoda Tasa i Cacca pa je vojvoda Ratchis zbog toga provalio u Carniolu i izvršio represalije.¹⁶⁴

ISTOČNA GRANICA LANGOBARDSKE DRŽAVE U VII. I VIII. STOLJEĆU

Kako su Slaveni na istoku langobardske države imali u VII. i VIII. stoljeću mnogobrojne kontakte s Langobardima na širem području s lijeve i desne obale srednje i sjeverne Soče, Avari su se kao drugi istočni susjed Langobarda morali nalaziti južnije. To uostalom potvrđuju i raspoloživi podaci. Jedini poznati avarski

napad na »Istru« uslijedio je početkom VII. stoljeća, prema našim analizama u smjeru Trst – Kopar, a u avarskoj intervenciji u Furlaniju oko 663. koja je uslijedila na zahtjev langobardskog kralja Grimoalda protiv vojvode Lupa odlučujuću ulogu odigrala je bitka u mjestu Flovius koje se najvjerojatnije nalazilo negdje u Vipavskoj dolini.

Ali tko je vladao Vipavskom dolinom? Smatramo da nije slučaj što arheološkim nalazima u gornjoj Vipavskoj dolini nije za VII. i VIII. stoljeće dokazano ni avarsko ni langobardsko ni slavensko, već samo starosjedilačko prisustvo. Otkako je Gisulf II pod langobardsko-avarsko-slavenskim pritiskom priznao 603. godine vlast langobardskog kralja a Bizant se pod carem Fokom odlučio za skrajnje miroljubivu politiku na zapadu, postojanje bizantske vlasti nad Vipavskom dolinom naprosto je nezamislivo, jer centralna vlast nije imala ni vojske ni novaca da se upušta u nepotrebne i riskantne pothvate ponovnog osvajanja i držanja područja koja leže razmjerno duboko u kopnu kao što je to bio slučaj s gornjom Vipavskom dolinom. Isto tako nije vjerojatno da bi se na takve pothvate odlučila gradska općina Trst, to više što je imala upravo u to doba dovoljno vlastitih briga da kako-tako svlada unutrašnje razmirice oko Tri poglavlja.

Ukratko, bizantska je vlast u gornjoj Vipavskoj dolini nezamišljiva, a nema dokaza ni za avarsku, slavensku ili langobardsku vlast.

Kako izravnih dokaza nema, ne preostaje drugo nego predložiti tezu koja nam se čini najprihvatljivijom. Smatramo da je područje istočno od donjeg toka rijeke Soče preko Vipavske doline barem do Postojne bilo razvojačena zona. Dio te zone od Soče do Vipave i Nanosa priznavao je kao langobardski a od Nanosa do Postojne kao avarski. Nakon što je najkasnije u VIII. stoljeću Bizant bio ponovno u posjedu središnje Istre do Učke i držao *castrum* Buzet sa širom okolicom, Brkini su možda bili analogna nezaposjednuta »ničija zemlja« koju su Bizantinci kontrolirali ali ne i zaposjeli.

Što se pak tiče granice sjeverno od Vipavske doline smatramo da i kod nje treba krenuti od situacije iz 603. godine kada je Gisulf II morao prijeći iz bizantskoga u langobardski tabor. »Trajan mir« što su ga sklopili Langobardi i Avari 602. godine sigurno je i ovdje dogovorno utvrdio i granicu i šire razvojačeno područje. Ali ovdje je došlo do jednoga novoga elementa u odnosu snaga koji je odigrao presudnu ulogu. Mislimo na stvaranje samostalne Samove države, koja je poslije 626. godine uspješno odolijevala Francima, Alemanima i Langobardima s jedne i Avarima s druge strane. Za analize iz ovoga rada od najvećeg je interesa podvući da je Samova država obuhvaćala uz ostale slavenske krajeve i *Carniolu*. To isto vrijedi po našem mišljenju i za državu Karantanskih Slavena.

Ne vidimo nijednoga uvjerljiva dokaza da bi Carniola u VII. stoljeću potpadala pod Avare. Avari su pobijedili 663. vojvodu Lupa kod mjesta *Flovius*, tj. najvjerojatnije negdje u Vipavskoj dolini. Lupov sin Arnefrit traži 664. pomoć od Karantanaca i onda se vraća sa Slavenima te gubi glavu kod *castruma Nemas* (danas Nimis). Nije vjerojatno da je Arnefrit prolazio

kroz sjeveroistočne krajeve Furlanije putem preko Trbiža, Tolmezza, Gemone i Tarcenta, već je više nego vjerojatno da je pokušao iznenaditi protivnika upadom od Kobarida, što najvjerojatnije znači da je granično područje slavenske *Carniole* i Furlanije bilo gornji tok Soče i da je razvojačeno područje sezalo, možda, do današnje Taipane. Odatle do Nimisa ima manje od 10 km pa se Arnefrit mogao nadati iznenađenju. Iste godine Slaveni se utaboruju kot Brišča što pogotovu upućuje na smjer odakle su ti Slaveni došli, tj. iz Kobarida a svršetak razvojačnog pograničnog područja je mogao biti baš negdje blizu toga mjesta. Nažalost ne može se točno lokalizirati gora na kojoj je Ferdulf oko 705. godine doživio strašan poraz od Slavena, ali prethodni upad slavenskih lakih vojnih prethodnica i otimanje stada govore u prilog shvaćanju da se i ta epizoda odigrala istočno od Cividale što je omogućilo slavenskoj prethodnici da se brzo povuče preko granice preko Soče, vjerojatno već spomenutim putem prema Kobaridu. I naše oprezno naslućivanje da je Lauriana spomenuta u incidentu iz 720. možda Ladra, upućivalo bi na granicu na Soči. I Ratchisove represalije u *Carnioli* oko 737. uz pretpostavku da je

Ratchis krenuo iz svojega glavnog grada, Čedad, upućuju na granicu na Soči.

Ukratko, smatramo da sve ukazuje na to da je područje srednje i gornje Soče također bilo razgraničeno tako da su Langobardi bili vojnički prisutni na zapadnim i jugozapadnim padinama brda s desne strane Soče. Isto to vrijedi i za slavensku vojnu prisutnost na istočnim padinama na lijevoj strani Soče. Razlika prema gornjoj Vipavskoj dolini sastojala bi se u tome da su se duž Soče naselili Slaveni ali vjerojatno ne osobito intenzivno i ne osobito kompaktno. Kako su po našem mišljenju odnosi Langobarda i Slavena bili uglavnom sređeni, nije bilo zapreke za postepenu slavensku kolonizaciju ni na području gornje Nadiže.

Ali, ne vidimo nikakva dokaza u prilog tezi da bi u VII. i VIII. stoljeću došlo ovdje zbog toga do bilo kakvog pomicanja granice, drugim riječima, čini nam se opravdanim pretpostaviti da su Slaveni koji su se naselili na desnoj obali Soče i s obje strane Nadiže živjeli na langobardskom dijelu pograničnog razvojačnog područja, a Slaveni s lijeve strane Soče približno na području jugozapadno od Komne, Vogela i Rodice na slavenskom dijelu toga područja.

¹ Prokopije, *De bello Gothico* (= DBG) 3, 33, 10. Tekst npr. u Prokop, *Gothenkriege* (München 1966, ed. O. Veh) 654. Dolazak Langobarda u Panoniju spominju tzv. *Origo gentis Langobardorum*, uvod u *Edictum* kralja Rotarija (636–652), vidi *Monumenta Germaniae Historica* (= MGH), *Scriptores rerum Langobardicarum* (= SS rer. Lang.) (1878) 2–6, nadalje u *Historia Langobardorum* (= HL) Pavla Đakona ib. i kratka povijest Langobarda napisana u Fuldi 807–810., ib., 7–11 (tzv. *Codex Gothanus*).

² Vidi o raznim starijim mišljenjima npr. F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* 1 (Ljubljana 1902) 31, bilj. 1, a o novijim npr. B. Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (Ljubljana 1952) 419.

³ R. Egger, *Civitas Noricum*, *Wiener Studien* 47, 1929, 146 i d.

⁴ Lj. Hauptmann, *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, Abt. 1, Die Landgerichtskarte, T. 4, Kärnten, Krain, Görz und Istrien (Wien 1929) 336–337.

⁵ Npr. E. Klebel, *Langobarden, Bayuwaren, Slawen*, *Mitt. Anthr. Ges.* 69, 1939, 65.

⁶ B. Saria, *Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi*, *Glas. Muz. dr. Slov.* 20, 1939, 147.

⁷ I. Bóna, *Die Langobarden in Ungarn*, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 7, 1956, 233.

⁸ J. Werner, *Die Langobarden in Pannonien* (München 1962) 134.

⁹ *Ib.*, 143.

¹⁰ I. Bóna, *Langobarden in Ungarn*, *Arh. vest.* 21–22, 1970–1971, 45 i d.

¹¹ I. Bóna, *Der Anbruch des Mittelalters, Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken* (Budapest 1976) 35: Am Oberlauf der Save, in heutigen Slowenien und Kroatien setzten sich die Langobarden wahrscheinlich erst um 565 fest.

¹² Prokopije, DBG, 3, 37.

¹³ Usp. L. Rocci, *Vocabolario greco italiano*, 26. izd. (1976) 696.

¹⁴ Prokopije, DBG, 3, 35, 12–22.

¹⁵ Werner (bilj. 8) 113.

¹⁶ B. Grafenauer, *Nekaj vprašanj iz dobe naseljavanja južnih Slovanov*, *Zgod. čas.* 4, 1950, 39. Usp. npr. i isti, *Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete*, *Arh. vest.* 21–22, 1970–1971, 20. Grafenauer Ildigisa naziva pogrešno Ildigis.

¹⁷ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda* 1 (Ljubljana 1964) 264.

¹⁸ Grafenauer (bilj. 2) 417.

¹⁹ Kos (bilj. 2) XVIII.

²⁰ Z. Vinski, *Ovrednotenje grobnih pridatkov*, u: V. Stare, *Kranj, nekropola iz časa preseljevanja ljudstev* (Ljubljana 1980) 24.

²¹ Ova i iduće tabele prema Stare, op. cit.

²² Vinski (bilj. 20).

²³ *Ib.*, 21.

²⁴ *Ib.*, 21, 52.

²⁵ *Ib.*, 23.

²⁶ *Ib.*, 26.

²⁷ *Ib.*, 21.

²⁸ *Ib.*, 22.

²⁹ *Ib.*

³⁰ *Ib.*, 25.

³¹ *Ib.*, 21.

³² *Ib.*, 20.

³³ S. Petru, *Nekaj zgodnesrednjeveških najdb iz Gorjancev*, *Arh. vest.* 18, 1967, 441–442, sl. 1: 1. Keramika s pečatnim ukrasom ne može pružiti odlučujuće dokaze o točnijem vremenskom utvrđivanju nekog nalaza. O tome podrobnije K. Simoni, *Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seobe naroda u Jugoslaviji*, *Vjes. Arh. muz. Zag.* 3, s. 10–11, 1977–1978, 214–215. Međutim, upravo u Velikim Malencama nađena je langobardska posuda s ubodenim ornamentom, koja ima neke neobične značajke: ona je već radena na lončarskom kolu (dakle ne više ručno), ali je njezina tehnika uboda karakteristična za ručno pravljenje posude. Dakako da taj nalaz ne može poslužiti ni za kakve vremenske analize jer u Italiji nailazimo i na vrlo grubo ručno izradene langobardske keramike. O tome Werner (bilj. 8) 54.

³⁴ L. Bolta, *Rifnik*, *Arh. vest.* 18, 1967, 397 i d., t. 1: 8 i 8; 2; isti, *Poznoantično grobišće na Rifniku pri Šentjurju*, *Arh. vest.* 21–22, 1970–1971, 127–140.

³⁵ Vinski (bilj. 20) 24.

³⁶ Literatura je golema. Ovdje je dovoljno uputiti samo na L. M. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter* 2 (Leipzig 1900); E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus* (Stuttgart 1919); L. Hauptmann, *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle*, *Byzantion* 4, 1927–1928, 137 i d.; L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, 2. izd. (München 1941) 539 i d., 583 i d.; I. Bóna (bilj. 11) itd.

³⁷ Teofilakt 6, 10 neupotrebljiv je za donošenje iole čvrstih zaključaka.

- ³⁸ C. de Boor, *Excerpta de legationibus* 1 (Berolini 1903) 9 (= Müller 28): *ἔντελεσθαι τοῦ κινδύνου τοῖς οἰκείους, καὶ ἂν ἐκράτουν οἱ Γῆραιδοὶ τῇ Ῥωμαίων χειρὶ, εἰ γὰρ μὴ ἀνδροπατοῦδοὶς ὤφθησαν (...)*.
- ³⁹ Vidi *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* 1 (Beograd 1955) 100.
- ⁴⁰ *Excerpta* (bilj. 38) 14 (= Müller 27) 457.
- ⁴¹ Vidi npr. F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (Zagreb 1925) 215: *Nemogući živjeti u susjedstvu Avara, Langobardi napuste (...)* svoj (zapadni) dio Panonije i krenu u Italiju; Schmidt (bilj. 36) 584: *Die Langobarden mussten aber bald einsehen, dass die neuen Nachbarn ihnen noch gefährlicher sein würden, als die Gepiden und hielten es daher für geboten, sich eine neue Heimat zu suchen.*
- ⁴² *Excerpta* (bilj. 38) 14 (= Müller 27) 458: *Ὅτι ὁ Βαυανὸς μετὰ τὴν τευχουμασίαν (...)*.
- ⁴³ Agnelli *Liber Pontificalis* (= Agnellus) A. Testi Rasponi, *Codex Pontificalis Ecclesiae Ravennatis*, Volume primo (Agnelli *Liber Pontificalis*), *Rerum Italicarum Scriptores* (= RIS) (Bologna 1924) 227.
- ⁴⁴ Marius Aventicensis, *Chronica*, MGH, *Auctores antiquissimi* (= AA) 11, 238.
- ⁴⁵ Gregorii episcopi Turonensis, *Decem libri Historiarum* (= Greg. Tur.), MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum* (= SRM) 1, 4, 42, 174–177.
- ⁴⁶ Schmidt (bilj. 36) 593.
- ⁴⁷ Bilješka Secundusa (MGH, SS rer. Lang. 1, 25, bilj. 3; Kos [bilj. 2] 67) daje važnu, ali ipak samo vrlo kratku obavijest.
- ⁴⁸ Origo (bilj. 1) 4. Nije li temelj toj vijesti u Secundusovoj »historiola« na koju se Pavao Đakon često poziva?
- ⁴⁹ MGH, AA, 11, 476.
- ⁵⁰ HL, 2, 10.
- ⁵¹ Ib., 2, 24.
- ⁵² Greg. Tur. 4, 44, MGH, SRM, 180.
- ⁵³ Marius, *Chronica* ad a. 572, MGH, AA, 238: *a suis (...)* *interfectus est.*
- ⁵⁴ Iohannis abbas Biclarensis *Chronica* ad a. 573 (?); ib., 213: *a suis nocte interficitur (...)* *et Longobardi sine rege et thesauro remansere.*
- ⁵⁵ Greg. Tur. 4, 41; MGH, SRM, 174.
- ⁵⁶ Marius, *Chronica* ad a. 569.
- ⁵⁷ Ib., ad a. 570.
- ⁵⁸ Agnellus, RIS, 227.
- ⁵⁹ Marius, *Chronica* ad a. 569, MGH, AA, 238.
- ⁶⁰ Greg. Tur. 4, 41, MGH, SRM, 174.
- ⁶¹ Isidori Iunioris episcopi Hispalensis *Chronica*, 402, MGH, AA, 11, str. 476.
- ⁶² Origo gentis Langobardorum, MGH, SS rer. Lang., 4.
- ⁶³ Hartmann (bilj. 36) 54 i d.
- ⁶⁴ HL, 2, 26 i 27.
- ⁶⁵ Codex Gothanus c. 5, MGH, SS rer. Lang., 9.
- ⁶⁶ Grafenauer (bilj. 17) 300.
- ⁶⁷ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (Zagreb 1971) 100.
- ⁶⁸ G. De Vergottini, *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo* 1 (Roma 1924) 30.
- ⁶⁹ *Corpus inscriptionum latinarum* 5, 694. Vidi i *Inscriptiones Italiae*, vol. 10, Regio X, Fasc. 4, Tergeste (curavit P. Sticotti) (Roma 1951) 91 *Inscriptiones christianae* 293 *Maurentius vir illustris*, dakle kurijal s datumom: XV kal(endas) Novemb(res) ind(ictione) V p(ost) c(onsulatium) d(omini) n(o)stri) Iustini imperatoris), tj. 571. godine.
- ⁷⁰ Monticolo, *Cronache Veneziane* (Roma 1890) 37; Kos (bilj. 2) 74.
- ⁷¹ Ib.
- ⁷² MGH, AA, 11, vol. 2, 238. Što se tiče puta kojim su kretali Langobardi vidi od novijih autora D. Bianchi, *Riflessi romani nella «Historia Langobardorum» di Paolo Diacono*, *Mem. St. Forogiul.* 25, 1929, 52; F. Crosara, *Rex Langobardiae – Rex Italiae*, u: *Atti del secondo congresso internazionale di studi sull'Alto Medioevo* (Spoleto 1953) 161; C. G. Mor, *La marcia di re Alboino (568–570)*, u: *Problemi della civiltà e dell'economia longobarda* (Milano 1964) 179–198 (vidi i C. G. Mor, *Pohod kralja Alboina (568–570)*, *Kronika* 16, 1969, 9–14). I. Pirković, *Langobardi v panonski fazi*, *Arh. vest.* 21–22, 1970–1971, 173–193, osobito str. 185 i d.; P. Štih, J. Peršič, *Problem langobardske vzhodne meje*, *Zgod. čas.* 35, 1981, 333–341; I. Pirković, *Langobarde Slovenci v svoji deželi še vedno slabo poznamo*, *Zgod. čas.* 37, 1983, 114–116; itd.
- ⁷³ MGH, SS rer. Lang. 1, 25; vidi Kos (bilj. 2) 67.
- ⁷⁴ Kos (bilj. 2) 67.
- ⁷⁵ R. Cessi, *Le prime conquiste longobarde in Italia*, *Nuovo Archivio Veneto* 18, t. 35, 1918, 134.
- ⁷⁶ MGH, AA (bilj. 44) 239.
- ⁷⁷ MGH, SS rer. Lang. (bilj. 2) 4.
- ⁷⁸ J. Schnetz, *Ravennatis Anonymi Cosmographia*, *Itinera-ria Romana*, vol. 2 (Lipsiae 1940) 51–52 (4, 19).
- ⁷⁹ Ib., 57–58 (4, 20).
- ⁸⁰ Ib., 58 (4, 21).
- ⁸¹ Ib., 75–76 (4, 37).
- ⁸² J. Šašel, *Alpes Iuliae*, *Arh. vest.* 21–22, 1970–1971, 20 i d.
- ⁸³ Ib., 42 i bilj. 50.
- ⁸⁴ O. Seeck, *Notitia Dignitatum* (Berolini 1876) 172.
- ⁸⁵ Ib., 108.
- ⁸⁶ Ib., 250.
- ⁸⁷ Schnetz (bilj. 78) 65.
- ⁸⁸ HL, 4, 14.
- ⁸⁹ B. Marušić, *Materijalna kultura Istre od 5. do 9. stoljeća*, u: *Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju* 1 (Pula 1987) 82–83.
- ⁹⁰ Isti, *Langobardski i staroslavenski grobovi na Brešču i kod Malih vrata ispod Buzeta u Istri*, *Arh. rad. raspr.* 2, 1962, 460.
- ⁹¹ Ib.
- ⁹² Grafenauer (bilj. 17) 300.
- ⁹³ A. Tagliaferri, *Il Friuli e l'Istria nell'altomedioevo*, *Ant. Altoadr.* 2, 1972, 287.
- ⁹⁴ Schmidt (bilj. 36) 595.
- ⁹⁵ *Excerpta* (bilj. 38) 469, cap. 25: *τοῦτο μὲν τῇ Ἰταλία μὴ ἐνοχλεῖν, τοῦτο δὲ κατὰ τὴν ἐω πολεμῆσιοντας καὶ τῇ Ῥωμαίων ἐπικρατείᾳ ἐπικουροῦσαι.*
- ⁹⁶ Ib., 475, cap. 29: *Tiberije je smatrao mālloṇ μὲν οὖν ἐπὶ τὰ μείζονα δυσχερῆ ἐκτείνουμενος tj. da se treba brinuti za veće poteškoće (pri čemu je mislio na Perziju).*
- ⁹⁷ Ib.: *ἤδη τε πλείστοι τῶν δυνατῶν μετετίθεντο ὡς Ῥωμαίους τὴν ἐκ τοῦ αὐτοκράτορος ὠφελείαν προσεχόμενοι.*
- ⁹⁸ MGH, Epist. 3, *Epistolae austrasicae*, br. 48, 152–153.
- ⁹⁹ Tj. šire područje današnje Venecije.
- ¹⁰⁰ Tako npr. Schmidt (bilj. 36) 605.
- ¹⁰¹ Ib.
- ¹⁰² G. Reverdy, *Les relations de Childebert II et de Byzance*, *Revue historique* 114, 1913, 63.
- ¹⁰³ HL 2, 32.
- ¹⁰⁴ *Zbog Pavao Đakon 2, 9 gdje Pavao kaže da kralj Albuin Gisulfa Foroianae civitati et totae illius regioni praeficere statuit.*
- ¹⁰⁵ MGH, Epist. 3, Ep. austr. (bilj. 98) br. 41, 147–148.
- ¹⁰⁶ Vidi o tome npr. G. Bognetti, *Santa Maria di Castelseprio* (Milano 1948) 399 i d., bilj. 155.
- ¹⁰⁷ HL 4, 27.
- ¹⁰⁸ HL 4, 3.
- ¹⁰⁹ Ib., 4, 13.
- ¹¹⁰ Ib., 4, 20.
- ¹¹¹ Franjo Barišić je u svom važnom članku *Car Foka (602–610) i Podunavski Avaro-Slovenci* (*Zbor. rad. Viz. inst.* 4, 1956, 73–88) uspješno pokazao da nije održiva dotad vladajuća teza po kojoj je u doba cara Foke došlo do masovnog prijelaza Slavena preko Dunava, pljačkanja nebranjanih balkanskih provincija i naseljavanja. On je upozorio na to da je Foka sklopio mir s Avarima 602., da je 604. povećao plaćanje bizantskog podavanja (τὰ πάλαια) avarskom kaganu i te iste godine, osiguravši se na taj način, prebacio bizantsku vojsku iz Tracije u Aziju. Barišić je savjesno analizirao vrela na koja su se do njega autori pozivali i utvrdio da Teofana treba isključiti iz dokazivanja jer on ne radi drugo nego samo preuzima, često i doslovno, vijesti Teofilakta Simokrate i pri tome ih prenapravlja. Pavao Đakon za razdoblja Fokine vlasti donosi samo vijest da je 603. kagan poslao kao pomoć Langobardima Slavene (dakle ne i Avare!) pri osvajanju Kremone i Mantove, bizantskih gradova u Italiji, ali su Langobardi još iste godine sklopili primirje s Bizantom koje je

potrajalo za vrijeme čitave Fokine vlade. Osobito je po Barišiću važna okolnost da metropolit Ivan, pisac Čuda Dimitrija Solunskog, koji je bio suvremenik Foke i njegov otvoreni neprijatelj i još k tome pisao ubrzo nakon Fokine smrti ne spominje nikakve avarske provale na Balkan i uopće nikakva uznemiravanja bizantskih zapadnih provincija u doba Foke. Ostaje jedino vijest biskupa Ivana iz Nikiu (Egipat) koja se nalazi u poglavlju 109, što opisuje događaje iz 609., po kojoj su barbarski kraljevi pljačkali po Balkanu i odvodili zarobljenike, tako da je ostao pošteđen samo Solun. Taj se izvještaj temelji na bizantskim kroničarima, koji su u međuvremenu izgubljeni. Po Barišiću je vrlo vjerojatno da je kod Ivana iz Nikiu došlo do zabune i da je on pod godinom 609. javio ono što se doista dešavalo na Balkanu ali 615. godine. To je prihvatio i Lemerle 1981. godine (P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius*, 2, Commentaire [Paris 1981] 91). S druge strane i avarskom je kaganu bio u doba cara Foke potreban mir zato da bi na neki način ojačao svoju vojsku koja je bila teško iscrpljena ratovanjem sa carem Mauricijem, Fokinim prethodnikom.

Do izlaska Barišićeve rasprave i Grafenauer je zastupao protivno, vladajuće mišljenje o važnosti Fokina doba za širenje Slavena i Avara na štetu Bizanta. Pri tome se Grafenauer pozivao na Teofana, ali se pri tome pogrešno pozvao na Teofana I, 302 koji govori o kasnijem Heraklijevu (a ne Fokinom) prebacivanju trupa iz Europe u Malu Aziju i Teofanove vijesti o avarskom pustošenju Europe povezoao isključivo sa 610. godinom (Bogo Grafenauer, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja Južnih Slovanov, *Zgod. čas.* 4, 1950, 74 i d.). Uz to on posve neopravdano prebacuje iz 601. u 603. vijest Pavla Đakona o pomoći koju je pružio langobardski kralj Agilulf kaganu. I vijest Pavla Đakona, po kojoj su Langobardi, Avari i Slaveni provalili u Istru, koja se odnosi na 602. godinu i doba cara Mauricija Grafenauer u svom radu *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (Ljubljana 1952) datira ispravno sa 602., da bi je kasnije u radu Nekaj vprašanj pogrešno prebacio u 603. Isto tako u radu Kronološka vprašanja selitve Južnih Slovanov ob podatkih spisa *Miracula s. Demetrii*, *Zbor. Fil. fak.* 2, 1955 vijest iz čuda sv. Demetrija I, 12 o navali 5000 Slavena na Solun povezuje s podatkom Ivana iz Nikiu i obje datira također s 603. godinom, »ali pa še na kako leto pozneje« (str. 36), s time da vijest Ivana iz Nikiu ne datira više precizno sa 609. godinom – kako bi proizlazilo iz Ivanova datiranja – nego prihvaća da je riječ samo o opisu stanja (kurziv B. G.) *bizantske države pred nastopom Heraklija* (str. 37). Barišićev rad iz 1956. ipak se Grafenaueru duboko dojmio jer je u svom ponovnom osvrtu na istu temu u 1964. godini (B. Grafenauer, Slovanski naseljitveni tokovi na Balkanski polotok, *Zgod. čas.* 18, 1964) priznao da su godine vladanja Heraklija mnogo značajnije za slavensko napredovanje (o tem je treba Barišiću povsem pritegniti). Sada Grafenauer stavlja slom bizantske sjeverne granice u godinu 608./609. pozivajući se na Teofana, Ivana iz Nikiu i anonimnu sirsku kroniku (223). Dakle, Grafenauer je time odustao od povezivanja »napada 5000 Slavena na Solun« s vijestima Ivana iz Nikiu, a kako Teofana treba isključiti kao samostalni izvor jer samo prepričava (na nepouzdan način) Teofilakta Simokatu, preostaje kao izvor za slom bizantske granice 608./609. samo izvještaj biskupa Ivana iz Nikiu, a za njega kaže Lemerle: *il n'y a guère de doute que la situation décrite est celle de 614*. Ivan iz Nikiua kaže (prema Zotenbergovu prijevodu): »Javlja se za rimsko carstvo da su tadašnji kraljevi s barbarima, stranim narodima i Ilirima poharali kršćanske gradove i odveli zarobljenike. Jedino je grad Solun ostao pošteđen (...) ali čitava je provincija ostala bez pučanstva. Očito Lemerle ima pravo.

¹¹² HL 2, 9. Vidi npr. P. S. Leicht, Il ducato friulano nel racconto di Paolo Diacono, *Mem. St. Forogiul.* 25, 1926.

¹¹³ Ib., 4, 43, 51.

¹¹⁴ Ib., 4, 8.

¹¹⁵ Podrobnosti u Margetić, *Histica et Adriatica* (Trieste 1983) 193 i d.

¹¹⁶ HL 4, 4 (za 592.); 4, 12 (za 596.): *Per idem tempus cacasus rex Hunnorum legatos ad Agilulfum Mediolanum mittens pacem cum eo fecit*. Nema razloga pretpostaviti da su prije toga Langobardi i Avari imali neke okršaje koje su okončali s tim »primirjem«. Ovdje *pax* znači naprosto spora-

zum između dviju država o »pitanjima od zajedničkog interesa« kako bi se danas reklo. O nekim okršajima između Langobarda i Avara prije 596. koje bi zaustavila spomenuta *pax* nema u vrelima spomena, a niti su vjerojatni. Svakako bi bilo čudno da ih Secundus nije pribilježio. Smatramo da ovdje *pax* znači prvi plod dugogodišnjih pregovora koji su zaključeni tek 601./602. svečanim ugovorom (*pax perpetua*). Spomenuti sporazum između Langobarda i Avara sadržavao je bez sumnje usklađivanje strategije prema Bizantu i Gisulfu. Pojedinsti dakako nisu poznate, ali je vjerojatno da je jedna od posljedica toga sporazuma bilo Agilulfovo odašiljanje obrtnika kao pomoć kaganu pri opsjedanju nekog tračkog grada (HL 4, 20).

¹¹⁷ MGH, Epist. 2 (9, ep. 154).

¹¹⁸ Ib. (10, ep. 15).

¹¹⁹ H. Grisar, *San Gregorio Magno* (Roma 1928²) 348.

¹²⁰ M. Kos, K poročilom Pavla Diacona o Slovencih, *Čas. zgod. narod.* 26, 1931, 209–210.

¹²¹ Npr. B. Grafenauer, Nekaj vprašanj (bilj. 111) 72; M. Rojnič, »Istra« u: *Enciklopedija Jugoslavije* 4 (1960) 388 itd.

¹²² To naše mišljenje što smo ga tim riječima iznijeli još 1982. Bratož je pogrešno shvatio: »Sporno mesto po Margetiću pomeni to, da so Slovani že prodrli v Istro (torej ne le na severni rob Istre) in da iz Istre silijo v Italijo. Ta razlaga je možna, vendar zaide v kontradiktornost spričo dejstva, da je bila Istra po pojmovanju v antiki vedno sestavni del Italije« (R. Bratož u recenziji knjige L. Margetić, *Histica et Adriatica* u *Zgod. čas.* 41, 1987, 364). Neshvatljivo je da se našu osnovnu misao, tj. da je Istra u antici bila sastavnim dijelom Italije, tumači kao da navodno tvrdimo obratno (tj. da nije bila sastavnim dijelom Italije) i nakon toga tu našu navodnu tezu pobija kao »kontradiktornu« – upravo s našim glavnim argumentom. Vjerojatno je riječ o brzom i nepažljivom čitanju što se, to treba priznati, može dogoditi svakome.

Slično je i Grafenauer u svojem izdanju Pavla Đakona *Zgodovina Langobardov* (Maribor 1988) 334, naše analize u *Histica et Adriatica* (bilj. 115) 146, po svemu se čini površno pročitao i zato im prigovori da »izraz Gregorja per Histriae aditum ne more pomeniti ex Histria«. Naša je teza upravo obratna: tvrdimo da papa Grgur kaže da su Slaveni već u Istri (dijelu Italije) i da su s a m i m t i m već u Italiji. Još 1982. dokazivali smo (na što se Grafenauer ne osvrće) da Vipavska dolina nije mogla u VI. stoljeću biti dijelom bizantske Istre (Histria u dvije vijesti iz prve polovice VII. stoljeća, *Živa ant.* 32, 2, 1982, 171–172) pa da Vipavska dolina ne može nikako biti »istarska vrata« kroz koja bi Slaveni prodrili u Italiju (nakon što je Bizant valjda ponovno osvojio područje tih vratiju od Langobarda). Da bi Grafenauer ostao pri svojem dosadašnjem shvaćanju on je bilo prinuđen da arheološke nalaze u Vipavskoj dolini interpretira kao slavenske (B. Grafenauer, Slovenci na zahodni meji, *Prešernov koledar* 1978 [Ljubljana 1977] osobito str. 101–102) i da ne uzme u obzir rezultate novijih istraživanja (npr. D. Svoljšak, T. Knific, *Vipavska dolina*, Situla 17 [Ljubljana – Nova Gorica 1976]). Dodajmo još jednu posljedicu površnog čitanja: naime, Grafenauer nam pogrešno pripisuje »zadnje celotno izdajo« Rižanskog placita (međutim izdala ga je A. Petranović uz talijanski prijevod A. Margetić) uz prigovor da u tom radu nema povijesnih analiza. Ako je Grafenauer želio uputiti čitatelja na naše radove u vezi s Rižanskim placitom, mogao je upozoriti na naše opetovane analize toga Placita koje smo objavili počevši od 1975. dalje, od kojih spominjemo ovdje samo onu u *Srednjovjekovno hrvatsko pravo*, *Stvarna prava* [Zagreb 1983] 11–25. (Od novijih naših radova o tome vidi i *Quelques aspects du Plaid de Rižana*, *Rev. ét. byz.* 1988, 125–134).

¹²³ HL 4, 24.

¹²⁴ Ib., 4, 25.

¹²⁵ Ib., 4, 28.

¹²⁶ Vidi B. Marušić, Materijalna kultura (bilj. 89) 81 i d. i tamo navedene njegove ranije radove; isti, Povodom nalaza staroslavenske keramike u Istri, *Starohrv. pros.*, 3. serija, 14, 1984, 41–76.

¹²⁷ HL 4, 27.

¹²⁸ P. Kos, Neue langobardische Viertelsiliken, *Germania* 59, 1981, 97–103. Tamo i najvažnija ostala starija literatura.

¹²⁹ E. Bernareggi, Conclusioni sulle diverse fasi della monetazione langobarda, *Riv. It. Num.* 73, 1971, 141–142. Vidi i

isti, Le monete dei Longobardi nell'Italia padana e nella Tuscia, *Riv. It. Num.* 65, 1963, 35–142; Ph. Grierson, The Silver Coinage of the Lombards, *Archivio Storico Lombardo* 83, 1956, 130–147; isti, Monete bizantine in Italia all'XI secolo, *Settimane di studio* 8, 1961, 35 i d. i tamo navedena literatura; R. S. Lopez, Monete e monetieri nell'Italia barbara, ib., 57 i d.; J. Werner, Fernhandel und Naturalwirtschaft im östlichen Merowingereich nach archäologischen und numismatischen Zeugnissen, ib., 557 i d.; vidi isti, Der Münzumschlag des 5.–8. Jahrhunderts in Süd- und Westdeutschland, ib., 595 i d., osobito str. 607–608 (Kranj i Sisak).

¹³⁰ Vidi npr. C. Morrison, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque nationale* 1, D'Anastase Ier à Justinien II (491–711) (Paris 1970) t. 20 (Justinijan), t. 25 (Justin II). Vidi i Wroth, *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards and of the Empires of Thassalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum* (London 1911) 124–127.

¹³¹ Cividale, Museo archeologico. Sličnost motivima na liku »molitelja« (orante) na zlatnom križu iz druge polovice VII. stoljeća u istom muzeju dalji je dokaz da analizirani novci potječu iz kovnice u Čedadu, što ujedno dokazuje da su zlatari u Čedadu prenosili svoju vještinu iz generacije u generaciju.

Dodajmo da nam se čini da na analiziranim srebrnjacima nisu prikazana stilizirana krila, nego stilizirane ruke podignute u molitvi, dakle isti motiv kao u spomenutom »molitelju« iz druge polovice VII. st. To dakako nije dokaz da su analizirani novci iz druge polovice VII. stoljeća, već dokaz kontinuiteta tradicije zlatara u Čedadu.

¹³² HL 4, 37.

¹³³ Tako već Hartmann, *Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien (540–750)* [Leipzig 1889] 116: kronologija je dvojbena (*zweifelhaft*). Ib., 210 i d., 235 i d. Kao što je u tekstu spomenuto, Gisulfova smrt je samo dio narodne legende potreban da bi se moglo uplesti i druge legendarne motive, npr. udovičina izdaja, strašna kazna izdaje i drugo.

¹³⁴ Ib., 112.

¹³⁵ Ib., 13.

¹³⁶ Grafenauer je pokušao izbjeći kronološke nevjerojatnosti Pavlove priče o Leupchisu i Lopichisu upozorenjem na Pavlovu tvrdnju da je Pavlov djed Lopichis nakon duljeg boravka u avarskom zarobljeništvu izgubio pravo na svoje zemljište zbog Grimoaldova zakona po kojem vlasnik gubi zemljište ako ga je netko držao u dobroj vjeri 30 godina. Ako se, sve po Grafenaueru, tih trideset godina Lopichisove odsutnosti uzme u obzir, njegov povratak bi se trebalo smjestiti »oko 620.« pa »za dve generaciji do časa rojstva Pavla Diacona (...) čas od okoli 640 do 714/30 (...) gotovo ni prekratak« (*Zgodovina Langobardov*, 192).

Grafenauerova »natančna interpretacija« ne uzima u obzir da je Grimoaldov zakon donesen tek u srpnju 668. godine (vidi F. Beyerle, *Die Gesetze der Langobarden* [Weimar 1947] 162) pod snažnim utjecajem rimskoga prava (dobra vjera, 30 godina) i da je prije 668. za Langobarde važila glava 228 Rotarijeva Edikta (Beyerle, op. cit., 92) po kojoj se neovlašteni posjednik neke stvari (tj. onaj posjednik koji posjeduje *malo ordine*) nakon pet godina posjedovanja (*si per annus quinque fuerit possessio*) može obraniti u sporu s vlasnikom zakletvom (*per sacramentum negare*). Uostalom, Grafenauerova interpretacija ne odgovara ni Pavlovu tekstu. Kada Pavao kaže da je njegov pradjed odlučio pobjeći iz avarskog zarobljeništa u vrijeme kada su on i njegova braća već došli u muževnu dobu (*iam ad virilem aetatem pervenissent*), onda on takvim izražavanjem naglašava da nije prošlo mnogo vremena od trenutka kada je Lopichis postao odraslim. Prema Grafenauerovoj koncepciji Lopichis bi u vrijeme povratka iz ropstva morao imati najmanje oko 37 godina, a to nisu godine za koje bi Pavao mogao reći da je Lopichis »već došao u muževnu dobu«. Tom odredbom Rotarijeva Edikta stavljen je petogodišnji posjednik tude stvari u vrlo povoljan položaj jer će moći odbiti vlasnikovu tužbu bez obzira na vlasnikovo pravo i ponudene dokaze. Prema tome kronološka nevjerojatnost nije uklonjena Grafenauerovom interpretacijom.

¹³⁷ HL 5, 19. Ako je Lopichis zarobljen 663. kao dječak i vratio se »već u muževnoj dobi«, to bi značilo da je mogao biti zarobljen s oko 14 godina te da je nakon 5 godina imao

već 19 godina. Usto, on se vratio 668. (tj. 663. + 5 = 668.) svakako prije srpnja jer bi inače već bio na snazi Grimoaldov zakon.

Dodajmo još da je već A. Crivellucci, *Studi storici* 1, 1892, 29 i d. datirao avarski napad na Furlaniju s 603. godinom.

¹³⁸ Tj. »mnogo novaca za cijelu Dalmaciju i Istru«. Vitae Romanorum u L. M. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores* (= RIS) 3 (Mediolani 1723) 137; F. Rački, *Documenta Historiae Croatiae Periodum Antiquam Illustrantia* (= Doc.) u *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (= MSHSM) 7, (Zagreb 1877) 277.

¹³⁹ Tj. »radi oslobađanja zarobljenika, što su ih barbarska plemena pohvatala«.

¹⁴⁰ Vitae (bilj. 138) 137: *ingressus est Isacius Patricius in Episcopium Lateranense et fuit ibi per dies octo usque dum omnem substantiam illa depraedarentur*, tj. »patricije Izak ušao je u lateransku biskupsku palaču i boravio tamo osam dana sve dok nije opljačkao svu njezinu imovinu«.

¹⁴¹ *Chronica s. Benedicti*, MGH, SS 3, 200 (Rački, Doc. 276): *Iste (sc. Aio) dimicavit cum Sclavis ad Aufidum et interfecerunt illum per ingenium* tj. »On (naime Ajo) se borio sa Slavenima na Ofantu pa su ga ubili na prijevratu«. Cfr. Pauli Diaconi *Historia Langobardorum*, 4, 44 (objavljeno u novije vrijeme u E. Bartolini, *I Barbari* [Milano 1970] 1062).

¹⁴² Vidi o tome Margetić, *Histrica et Adriatica* (bilj. 115) 148 i d.

¹⁴³ HL 5, 2.

¹⁴⁴ HL 5, 19, 20, 21.

¹⁴⁵ Ib., 5, 22.

¹⁴⁶ Ib., 5, 23.

¹⁴⁷ Ib., 6, 24.

¹⁴⁸ Ib., 6, 45.

¹⁴⁹ Ib., 6, 51, 52.

¹⁵⁰ Ib., 5, 26.

¹⁵¹ Vidi M. Kos, K postanku slovenske zapadne meje, *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 5–6, Ljubljana 1930, 341; P. Štih, J. Peršič, Problem langobardske vzhodne meje, *Zgod. čas.* 35, 1981, 338; B. Grafenauer, Pavel Diacon (bilj. 122) 286.

¹⁵² Ch. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* 5 (Nior 1888) 38.

¹⁵³ Ib.

¹⁵⁴ Naime, Pavao priča (HL 5, 21) da je Grimoald pred avarskim poslanicima dao izvršiti defile svojih vojnika tako da su vojnici navlačili novu odjeću i uzimali novo oružje i ponovno se pojavljivali u defileu.

¹⁵⁵ P. Paschini, *Storia del Friuli*, 2. izd., vol. 1 (Udine 1953) 123.

¹⁵⁶ M. Brozzi, I duchi longobardi del Friuli, *Ant. Altoadr.* 2, 1972, 24.

¹⁵⁷ Štih, Peršič (bilj. 151) 338.

¹⁵⁸ M. Kos (bilj. 151) 343.

¹⁵⁹ Grafenauer (bilj. 151) 290.

¹⁶⁰ Waitz u MGH, SS rer. Lang., 180.

¹⁶¹ P. S. Leicht, *Breve storia del Friuli*, 4. izd. (Udine 1970) 70.

¹⁶² Nije li Pavlova Lauriana Larđa kod Kobarida?

¹⁶³ HL 4, 38.

¹⁶⁴ Čitav problem plaćanja podavanja iz Zelle trebao bi ponovno analizirati. Po našem je mišljenju otvoreno pitanje da li se to plaćanje može povezati sa Samovim ustankom. Nije nimalo sigurno kada su poginuli Taso i Cacco i kakav je odnos Fredegarove priče (4, 50, 69) o buntovnom toskanskom vojvodi Tasu, ubijenom u Raveni 631. od patricija Isaka po zahtjevu langobardskog kralja Ariolda prema Pavlovoj priči (4, 38) da je patricij Gregorije dao u Opitergiju neutvrđenog datuma ubiti furlanske vojvode Tasa i Cacca. Usto, Pavao ne kaže da su Taso i Cacco osvojili Zelli, već da su je »posjedovali« (*possiderunt*) i da su Slaveni u Zelli plaćali furlanskim vojvodama *pensionem*. Zašto Pavao nije htio napisati da su Taso i Cacco osvojili Zelju? I da li je *pensio* doista *tributum*? Uostalom, Štih i Peršič (bilj. 151) 337, s pravom sumnjaju da bi *Slavorum regio Zella* obuhvaćala i »gornji tok« Bele. »Posjedovanje« »kraja Zeljice« može se bez poteškoća ograničiti samo na najsjeverniji dio toka Zeljice »veš do Medarie« (= Meclarie tj. Meglarja). Izgleda vjerojatnim da je Pavao Dakon zabilježio kao neobičnu okolnost da su furlanski voj-

vode do Ratchisa doivali *pensionem* čak i iz zemalja sa sjeverne strane gorskog prijevoda iznad Trbiža odakle su Langobardi povukli svoje graničare (možda još u doba Gisulfa II).

Čudno je i »kolektivno rukovodstvo« Tasa i Cacca, a

neobična su i njihova imena koja se ne uklapaju dobro u imena prvih furlanskih vojvoda, Gisulf I – Grasulf I – Gisulf II – Taso in Cacco – Grasulf II. Svakako je priča o Tasu koji je izgubio život zbog bizantske vjerolomnosti lako ušla u Pavlovu Povijest Langobarda.

Note su alcune questioni del soggiorno dei Longobardi nell'odierna Slovenia

Riassunto

Secondo l'opinione prevalente i Longobardi sono arrivati nell'odierna Slovenia intorno l'anno 547. Essi avrebbero abbandonato la Slovenia nel 568, partendo per l'Italia. Solo la guarnigione di Kranj sarebbe rimasta fino all'ultimo decennio del secolo VI. Le indagini nel testo hanno condotto a risultati diversi. Eccone un breve riassunto.

IL CONTENUTO DELLA DONAZIONE GIUSTINIANA

Secondo Procopio «De bello Gothico» 3, 37 l'imperatore Giustiniano ha »donato« ai Longobardi «la città di Norico» e «le fortificazioni nella Pannonia». Ambedue le espressioni sono ambigue. «La città di Norico» abbraccerebbe secondo Egger, Hauptmann ed altri la regione intorno a Ptuj e Celje. Finora però non si è riusciti a provare con reperti archeologici la presenza longobarda né intorno a queste città, né nella regione più a settentrione, cioè nel Norico Interiore. Bisogna perciò dubitare della loro presenza nel Norico. Quanto alle «fortificazioni in Pannonia», Egger, Saria ed altri le cercano nella regione della provincia romana Savia. Bóna ha espresso nel 1976 il parere che con questa espressione Procopio pensava proprio alla Pannonia lungo il Danubio, concludendo che i Longobardi si trasferirono nell'odierna Croazia e Slovenia appena intorno al 565.¹¹ Infatti, l'interpretazione del citato brano di Procopio mostra che questo scrittore criticava aspramente la politica giustiniana, secondo la quale «tutta l'Italia era perduta», i «Gepidi tenevano Sirmio e parte della Dacia», gli Eruli «abitavano in Singiduno» ed i Longobardi ottenevano «la città di Norico» e le «fortificazioni in Pannonia». Sempre secondo Procopio «i barbari si divisero così tra di loro l'impero romano». Se poi si prende in considerazione che Procopio non parla di fortificazioni «ai confini della Pannonia» ma proprio «in Pannonia», ed inoltre che i Longobardi si erano stabiliti secondo lui «nelle vicinanze dei Gepidi», risulta che parlando delle «fortificazioni in Pannonia» egli pensava senza dubbio alla regione lungo il Danubio. Occorre aggiungere che la donazione della «città di Norico» non significa necessariamente che i Longobardi si trasferirono nella regione di Ptuj ecc., ma che l'imperatore romano concedeva ai Longobardi la riscossione delle imposte che gli abitanti di Norico fino a quel momento pagavano all'impero romano.

IL VIAGGIO DI ILDIGISO

A favore della tesi che la valle della Krka e quella della Sava non erano nelle mani dei Longobardi neanche intorno al 549 parla anche l'analisi delle notizie concernenti i noti viaggi di Ildigiso. Egli era, com'è noto, membro della famiglia reale longobarda, e a causa del conflitto con il re fu costretto verso la fine degli anni trenta del secolo VI a rifugiarsi presso gli Slavi che vivevano nell'odierna Slovacchia. Quando nel 547 si scatenò la guerra tra i Longobardi ed i Gepidi, Ildigiso si trasferì verso questi ultimi insieme a molti militi Longobardi e Slavi, ma dopo la tregua avvenuta tra i Longobardi ed i Gepidi dovette fuggire dal territorio dei Gepidi. Nel 549 egli partì con una schiera di 6000 uomini verso l'Italia per raggiun-

gere Totila. Arrivato a Venezia riuscì a sopraffare alcuni reparti bizantini, ma tornò subito dagli Slavi. In questo periodo (fine degli anni quaranta del secolo VI) i Longobardi si erano già trasferiti in Pannonia ed il loro confine occidentale si protendeva lungo il fiume Leitha. Le regioni a occidente del Leitha insieme all'odierna Austria sudorientale e la regione intorno a Ptuj e Celje non erano nelle mani né dei Franchi né dei Longobardi ed è evidente che a causa di ciò, come pure a causa della configurazione di questi terreni, Ildigiso scelse proprio quest' unica via libera che inoltre era anche sensibilmente molto più corta delle altre. Già F. Kos sosteneva con ragione questa ovvia e semplice tesi. Tutte le altre tesi sono poco convincenti; p.es. quella di Grafenauer, secondo la quale Ildigiso scelse la via a occidente dell'odierna Vienna attraverso malsicuri e pericolosi valichi delle Alpi.

LA DATAZIONE DEI REPERTI ARCHEOLOGICI LONGOBARDI IN SLOVENIA

Non può trattarsi di un puro caso se non esiste neanche un reperto archeologico longobardo a Kranj che si potrebbe datare con una certa sicurezza con il periodo prima dell'anno 568, e che al contrario, un grande numero di questi reperti si riferisce sicuramente a dopo il 568. Basta prendere l'esempio delle fibbie di cintura con guarnizioni nelle tombe longobarde nr. 613 e 331,²⁰ comparabili a quelle della tomba nr. 42 a Rifnik. Queste fibbie erano sconosciute ai Longobardi durante il loro soggiorno in Pannonia. Lo stesso vale anche per la doppia fibbia di cintura nella tomba nr. 8 a Rifnik³⁴ e per il peso quadrato di bronzo trovato vicino a Orehek nei Gorjanci, databile con Giustino II (565-578)³³ ecc.

Dunque, i dati forniti dall'archeologia non sono in contrasto con la tesi che i Longobardi non erano arrivati nell'odierna Slovenia intorno al 547/548 ma più tardi.

L'IMPERATORE GIUSTINO II ED I LONGOBARDI

Gli eventi degli anni 565-568 concernenti la lotta tra i Gepidi ed i Longobardi, il susseguente esodo di questi dalla Pannonia e la loro entrata nell'Italia, nella letteratura si presentano più o meno così: nel 565 scoppia la guerra tra i Gepidi ed i Longobardi guidati da Alboino. All'inizio i Longobardi erano più forti ed ottennero più successi sui campi militari, ma la situazione cambiò quando l'imperatore Giustino II divenne alleato dei Gepidi i quali gli avevano promesso la regione e la città di Sirmio. I Gepidi però non mantennero la promessa. D'altra parte i Longobardi, vinti dai Gepidi, si accordarono con gli Avari e promisero a questi in caso di vittoria sui Gepidi tutta la loro terra. Bisanzio, scontento dalla condotta ingannevole dei Gepidi che non gli avevano ceduto Sirmio, nello scontro successivo rimase neutrale e concesse perfino agli Avari di entrare nel territorio bizantino. Nondimeno tutto il peso delle lotte contro i Gepidi ricadeva sui Longobardi i quali nel 567 riuscivano ad annientare l'esercito dei Gepidi. Soltanto ora i Gepidi consegnavano Sirmio a Bisanzio, mentre il resto del loro stato veniva occupato dagli

Avari. Però la vicinanza degli Avari era per i Longobardi insopportabile e perciò già nell'anno seguente (568) essi partivano per l'Italia, stimolati anche dal fatto che l'imperatore Giustino II aveva all'inizio di quell'anno rimosso dal suo posto Narsete, il governatore d'Italia e personaggio molto stimato dai Longobardi. Ci pare evidente che questa interpretazione degli eventi non sia soddisfacente e che occorrono nuove analisi.

Prima di tutto, non ci sono alcune prove della presunta alleanza bizantino-gepida nel 565. Tutt'al più Bisanzio dette qualche supporto verbale ai Gepidi chiedendo però la cessione immediata di Sirmio. Secondo una notizia dello storico Menandro⁴⁰ dopo la disfatta dei Gepidi Sirmio fu occupata dagli Avari che furono però subito soppiantati dai Bizantini. Ma l'interpretazione prevalente è poco convincente soprattutto riguardo al comportamento dei Longobardi. Questi, veri vincitori dei Gepidi, non solo non parteciparono alla divisione del loro regno, effettuata esclusivamente tra gli Avari ed i Bizantini, ma sarebbero stati talmente impauriti dalla vicinanza degli Avari da fuggire precipitosamente dalla Pannonia già un'anno dopo la gloriosa vittoria. Questa interpretazione non ha alcun fondamento. Al contrario, le fonti menzionano due trattati tra gli Avari ed i Longobardi, l'uno di prima della guerra con i Gepidi, l'altro dopo, il che dimostra che tra questi due popoli esistevano rapporti, se niente altro, almeno corretti. Inoltre è inconcepibile che Bisanzio, il quale nel 568/569 si opponeva vigorosamente alla detenzione di Sirmio da parte degli Avari riuscendo perfino a strappargliela, non avrebbe fatto alcuna resistenza alla fulminea conquista longobarda di immensi territori dell'Italia settentrionale. Agnellus dice espressamente che i Longobardi conquistarono l'Italia *absque bello*. Infine, non possono che meravigliare i continui attacchi longobardi contro i Franchi oltre le Alpi, e questo già nel 569, cioè nello stesso anno della conquista di Milano. Questi attacchi si prolungarono fino al 570 e 571. Secondo la teoria prevalente questi attacchi sembrano tanto inspiegabili che lo stesso Schmidt li chiama «törichte, zwecklose Expeditionen» non prendendo in considerazione che non è possibile che gli stessi Longobardi non si sarebbero accorti della loro inutilità e pericolosità nel momento quando il loro potere in Italia era ancora piuttosto mal sicuro. Tutti questi enigmi si risolvono se si abbandona la teoria della *fuga precipitosa* dalla Pannonia dei Longobardi impauriti. La soluzione dell'enigma va cercata nella politica di Giustino II, profondamente differente da quella del suo predecessore Giustiniano. Questo, dopo le sue brillanti vittorie sugli Ostrogoti e Vandali decise di sfruttare la nuova situazione nell'Europa con la politica dell'equilibrio delle potenze europee (Franchi, Longobardi, Gepidi, Avari, Slavi ecc.). All'opposto, tutto parla a favore dell'ovvia tesi che Giustino II cercava con una politica offensiva ed aggressiva di eliminare uno per uno gli ingombranti vicini settentrionali. La sua prima mossa fu di creare una tale situazione nella quale i Longobardi sarebbero disposti ad annientare i Gepidi. Giustino II riusciva in tal modo a guadagnare per Bisanzio l'importantissima città Sirmio ed il suo territorio senza alcun impegno diretto. Tutto parla a favore della tesi che Giustino II aveva un piano ancora più vasto. La partenza repentina dei Longobardi dalla Pannonia dopo la brillante vittoria sui Gepidi e l'incredibilmente facile conquista dell'Italia senza aver subito alcun disturbo da parte dei presidi bizantini si possono spiegare solo con il presupposto della promessa di Giustino II fatta ai Longobardi di insediarli in Italia come alleati. Dopo l'annientamento del regno gepido e la partenza dei Longobardi per l'Italia, a Giustino II sembrò oltremodo facile fare i conti con gli Avari, il solo veramente pericoloso contendente rimasto, tanto più che questi dipendevano moltissimo dall'aiuto finanziario di Bisanzio. Anche la situazione in Italia dopo l'arrivo dei Longobardi poteva sembrare a Bisanzio altrettanto favorevole. I Longobardi avrebbero dovuto dimostrare la loro fedeltà a Bisanzio con continui attacchi contro i Franchi, attacchi che avrebbero tenuto occupatissimi sia i Franchi sia i Longobardi. Per la nostra tesi parla anche il racconto della presunta inimicizia tra Narsete, il governatore bizantino d'Italia e la moglie di Giustino II, ed il presunto tradimento di Narsete che sarebbe consistito nella chiamata dei Longobardi, nata dal timore per la propria vita. Dietro questo racconto si cela una realtà storica, cioè l'accordo tra i

Bizantini ed i Longobardi. Infatti, come si potrebbe altrimenti spiegare il fatto incredibile dell'oltremodo facile avanzata longobarda lungo la strada Cividale-Treviso-Vicenza-Venona-Brescia-Bergamo-Milano-Torino-Susa ed il fatto che durante gli attacchi contro i Franchi nel 569, 570 e 571 i Longobardi non si curavano minimamente dei presidi bizantini in Aosta e Susa e che d'altra parte non venivano minimamente da questi ostacolati durante il ritorno delle truppe, p. es. con il blocco dei passaggi. Ancora nel 575 a Susa stazionavano insieme i militi bizantini e quelli longobardi (Greg. Tur. 4, 44). E non solo questo. Nello stesso Friuli i Longobardi lasciarono in pace le città bizantine. P. es. Tergeste, appena a 50 chilometri da Cividale, capitale del Friuli, ancora nel 575 era città con l'organizzazione municipale intatta, epigraficamente documentata e la presunta distruzione di questa città non trova alcun serio appoggio nelle fonti, il che è oggi generalmente accettato (con qualche eccezione, p. es. Grafenauer). Quanto alla notizia di Greg. Tur. 4, 41 secondo la quale i Longobardi occuparono l'Italia *spoliatis ecclesiis, sacerdotibus interfectis* si deve tener presente che il vescovo di Tours odiava i Longobardi a causa del loro arianesimo e come si vede dal brano citato, restringeva la ferocità longobarda alle sole chiese e preti cattolici, esagerandone senza dubbio l'estensione. L'altro contemporaneo, Mario d'Avenche scrive che dopo l'arrivo dei Longobardi in Italia *alii morbo, alii fame, nonnulli gladio interempti sunt*. Egli dunque menziona prima le malattie, poi la fame ed appena dopo queste le uccisioni dei «nonnulli». Questo si riferisce solo al primo anno dell'arrivo dei Longobardi. Per l'anno 570 Mario non parla che di malattie: *morbus validus cum profluvio ventris et variola* ma non menziona alcune atrocità da parte dei Longobardi. Non rimane che l'assedio triennale di Pavia, asserito da Paolo Diacono. Questa notizia è per varie ragioni sospetta e contrasta con quella del Codex Gothanus che non solo non la menziona, ma al contrario non fa alcuna differenza tra Pavia ed altre città. (*Papiae cives et Mediolanum metropolim (...) colla sua ipsius Albuin regi subiecerunt*). Inoltre, neppure i cronisti prima di Diacono menzionano questo presunto assedio. È oltremodo improbabile che un evento tanto grave ed eroico – la resistenza di Pavia per ben tre anni – sia passato sotto silenzio p. es. di Mario che viveva non lontano dall'Italia e che raccontava di varie malattie che nel 569 e 570 colpirono gli abitanti dell'Italia senza menzionare l'assedio della capitale del paese vicino a lui.

IL PERIODO DELLA VENUTA DEI LONGOBARDI IN ITALIA

Secondo Mario d'Avenche, cronista contemporaneo, i Longobardi «hanno abbandonato e bruciato la Pannonia» e «hanno occupato l'Italia» nella seconda indizione e nel terzo consolato dell'imperatore Giustino. La seconda indizione abbraccia il periodo tra il 1° settembre 568 e il 31 agosto 569. Per il consolato, è noto che per Mario il terzo consolato di Giustino andava dal 1° gennaio fino al 31 dicembre 569. Dunque, secondo Mario i Longobardi hanno abbandonato la Pannonia tra il 1° gennaio e il 31 agosto 569. A questo risultato si arriva anche tramite analisi dettagliate di una notizia di Secondo di Trento. All'opposto, secondo l'Origo gentis Langobardorum, scritta intorno la metà del secolo VII, il re longobardo Alboino lasciò la Pannonia nel 568, l'anno seguente i Longobardi iniziarono a predare l'Italia mentre il terzo anno Alboino diventava il padrone dell'Italia. È vero che l'Origo è stata scritta più di mezzo secolo dopo Mario e Secondo, ma è indubbio che la sua notizia si basa sulla tradizione popolare che non si può e non si deve trascurare. Dunque, rimane aperta la questione se i Longobardi erano entrati in Italia nel 569 o nel 568. Nondimeno ci pare che le due notizie non siano contrastanti e che si possano ben collegare se si considera che si tratta di due significati dell'«Italia», uno più largo, l'altro più ristretto. Secondo il primo, l'Italia abbracciava anche il territorio della Valeria dell'Anonimo Ravennate (cioè l'antica provincia di Savia allargata con il territorio intorno ad Emona) e il *tractus Italiae circa Alpes* della *Notitia dignitatum*, cioè le *Alpes Iuliana* dell'Anonimo

Ravennate, mentre secondo l'altro abbracciava solo il Friuli ed i territori ad occidente di esso. Secondo le nostre analisi l'imperatore Giustino concesse nel 566 ai Longobardi, come primo passo verso la realizzazione dell'accordo con questo popolo, la «Valeria» (dunque tra l'altro anche le fortificazioni nei Gorjanci, p. es. Velike Malence). I Longobardi, dopo aver annientato i Gepidi nel 567 entrarono nel 568 nelle *Alpes Iuliana* cominciando a ritirare dalla Pannonia i ceti non-combattenti della popolazione. Nel 569 essi terminarono la ritirata dalla Pannonia e cominciarono la loro fulminea avanzata nell'Italia. Dunque, quando Mario scrive che i Longobardi bruciarono la Pannonia ed occuparono l'Italia, egli pensa a quella «vera» Italia, cioè al Friuli ed ad altre regioni dell'Italia settentrionale. All'opposto, quando l'Origo ci comunica che il re Alboino nel 568 partì dalla Pannonia per entrare in Italia, si tratta dell'Italia che includeva tra l'altro anche la parte orientale del *tractus Italiae circa Alpes*, cioè le *Alpes Iuliana*.

I LONGOBARDI NELL'ISTRIA SETTENTRIONALE

I Longobardi occuparono dunque appena nel 568 le città di Carnium, Nauportus, Longaticum, Ad Pirum e le fortificazioni ad oriente di questi luoghi. Poi, nel 569 entrarono non solo in Friuli, ma pare, anche nell'Istria settentrionale. La loro presenza è attestata vicino a Pinguente (Brežac). Qui i reperti archeologici di un cavaliere longobardo con finimenti e armi sono così ricchi che nella letteratura sono inclusi tra le c. d. tombe principesche. Le frecce di provenienza avara dimostrano che la tomba appartiene al periodo dopo il 568 e i finimenti sono secondo Marušić attribuibili alla fine del secolo VI. Finora non si è riusciti a dare un'interpretazione soddisfacente della posizione sociale di questo Longobardo presente così profondamente in territorio istriano e abbastanza lontano dal limes longobardo ad oriente di Aquileia. Si deve prendere in considerazione anche l'abbigliamento femminile che parla a favore di un soggiorno prolungato nell'Istria del cavaliere e della sua famiglia. Tutto induce a supporre che si trattava di tre fortezze (Kranj, Velike Malence e Pinguente) che da tre parti difendevano il centro delle forze longobarde in Friuli.

LA POSIZIONE POLITICA DEL DUCATO FRIULANO (568-602)

Secondo la tesi suesposta i Longobardi sono entrati in Italia d'accordo con l'imperatore Giustino II, dunque come alleati e non come avversari e conquistatori. Ancora nel 577 Tiberio concedeva grosse somme da versare ai duchi longobardi «per aiutare Bisanzio nella sua lotta» contro la Persia.⁹⁵ Si può supporre con grande probabilità che dovevano esistere altri non pochi accordi simili con i mercenari longobardi. Per il 579 Menandro comunica che Tiberio non prendeva troppo a cuore le solite scorrerie in Italia dei militi longobardi e che la guerra contro la Persia era per lui molto più importante.⁹⁶ Egli dichiara che «la maggior parte dei potenti (sc. longobardi) aderiva ai Romani».⁹⁷ È fuori dubbio che tra questa «maggior parte» si trovava anche il duca friulano Grasulfo il quale, secondo una lettera del 581 dell'alto funzionario franco Gogo era fedele seguace di Bisanzio e combatteva contro altri «turbolenti» Longobardi.⁹⁸ Non dovrebbero sussistere dubbi sul fatto che Grasulfo almeno a partire dal 579, e probabilmente anche prima, riconosceva la supremazia bizantina. C'è anche una notizia interessante del 588, secondo la quale il duca tridentino Evin – e non il duca friulano Grasulfo che era molto più vicino! – attaccava l'«Istria» bizantina, cioè quella parte dell'«Istria» che si trovava a sud-ovest di Grado. Dunque, il duca Grasulfo non era neanche nel 588 nemico bizantino, altrimenti l'attacco sarebbe stato affidato a lui. Ma la lettera dell'esarca Romano del 590¹⁰⁵ dimostra che dopo il 588 Grasulfo ruppe l'amicizia con Bisanzio. L'esarca mosse l'esercito bizantino contro lui, mentre il figlio di Grasulfo, Gisulfo II andò incontro all'esarca riconoscendo la supremazia bizantina. Se si esclude il brevissimo periodo intorno al

588-589 il Friuli era costantemente legato ai Bizantini. Questa è forse la ragione per la quale Paolo Diacono sorvola sull'atteggiamento politico dei duchi friulani nella seconda parte del secolo VI. Egli sarebbe stato costretto ad ammettere che i duchi erano strettamente collegati a Bisanzio. Siccome durante la compilazione della sua *Historia Langobardorum* esisteva un profondo disaccordo tra i Franchi, i «datori di lavoro» di Paolo da una, e Bisanzio dall'altra parte, a Paolo non sembrò opportuno insistere troppo sul legame dei primi duchi friulani con Bisanzio non solo perché non gli piaceva mettere in cattiva luce la propria patria ma anche perché la sua sicurezza personale gli consigliava la massima prudenza. Questo diventa ancora più probabile se prendiamo in considerazione il fatto che il re longobardo Agilulfo riusciva appena nel 592 a sottomettere il ducato di Treviso, dunque un territorio a occidente del Friuli. Da questo punto di vista risulta chiaro perché Paolo non menziona che una sola notizia sui duchi friulani e proprio quella dell'avvicinamento di Gisulfo II al re longobardo Agilulfo.

Ma se è così, si deve fare ancora un altro passo nelle indagini. È evidente che anche quella parte dell'odierna Slovenia e quella dell'Istria che era nelle mani dei Longobardi, erano in potere di Gisulfo II, amico di Bisanzio. Il Friuli longobardo ma probizantino era uno scudo eccellente per l'«Istria» bizantina, benché due parti «istriane» rimanessero non protette, cioè l'estremo sud-ovest (l'odierno territorio veneziano) e l'estremo sud-est (l'odierna Istria da Cittanova in giù).

All'inizio degli anni novanta del secolo VI l'imperatore Maurizio, dopo aver vinto i Persiani, decise di fare altrettanto a occidente, cioè soggiogare il re longobardo e gli Avari. Il primo obiettivo si rivelò ben presto irraggiungibile, perché Bisanzio non era tanto forte da combattere con ambedue avversari. Tanto più energica fu l'azione contro gli Avari. L'apice dell'offensiva bizantina si svolse nel 599 quando il generale Prisco penetrò fino al fiume Tisa inferendo una terribile (benché non decisiva) sconfitta alle forze avarie. Naturalmente gli Avari cercavano disperatamente di alleggerire la loro difficilissima situazione. Essi contrattaccarono in altre regioni, soprattutto nell'«Istria» bizantina. Proprio nel 599 l'esarca Callinico descrive in una lettera le vittorie sugli Slavi vicino a Capodistria. Siccome l'esarca era in quel momento occupatissimo con la difesa dei possedimenti dalle minacce di Agilulfo, è più che probabile che i piccoli centri istriani, in primo luogo Cittanova e Capodistria, dovevano difendersi da soli. Già nell'anno seguente il papa Gregorio I scrive al vescovo salonitano che gli Slavi per *Histriae aditum ad Italiam intrare coeperunt* che Grisar traduce: «gli Slavi, traversando l'Istria cominciarono già ad irrompere in Italia». L'interpretazione data a questo passaggio dallo storico sloveno M. Kos ha ottenuto grandi favori. Secondo lui *Histriae aditum* sarebbe «l'accesso istriano all'Italia» ovvero «la porta istriana» che conduceva per la strada romana attraverso Notranjsko ed il carso triestino verso il Friuli. L'Istria bizantina secondo M. Kos in quel tempo avrebbe abbracciato i territori fino alla linea Timavo-Nanos-Javorniki-Snežnik. «La porta istriana» sarebbe dunque la valle di Vipacco. Ma le parole citate dal papa non hanno questo significato. Il papa intende dire che gli Slavi penetrati nell'Istria si trovano già in Italia. L'Istria, com'è noto, faceva parte dell'Italia già dai tempi augustei. Parallelamente a questi avvenimenti si svolgeva il riavvicinamento dei Longobardi agli Avari, coronato nel 601-602 da un trattato solenne (*pax perpetua*). Non c'è dubbio che questo trattato era in realtà indirizzato contro Bisanzio e conseguentemente anche contro il suo alleato Gisulfo II. Per i Longobardi questo particolare era di massima importanza: il re Agilulfo era fermamente deciso di sottomettere anche questo duca come aveva fatto negli anni novanta del secolo VI con tanti altri. Non desta dunque meraviglia se Paolo Diacono ci comunica per l'anno 601/602 che i «*Longobardi cum Avaribus et Sclavis Histrorum fines ingressi universa ignibus et rapinis vastaverunt*». La notizia proviene senza alcun dubbio da Secondo, la più importante fonte usata da Paolo Diacono per questo periodo. Siccome Secondo viveva a Trento, gli alleati sono elencati dal suo punto di vista: prima sono menzionati i Longobardi i quali ovviamente attaccavano i possedimenti intorno l'odierna Venezia e da ultimi gli Slavi, che attaccavano

dagli altipiani intorno a Pisino verso il mare. Dunque, per gli Avari rimaneva la direzione centrale, cioè contro Gisulfo II. I Longobardi coronarono i propri sforzi con successi notevoli conquistando Monselice a circa 40 chilometri a sud dell'odierna Venezia.¹²⁴ Gli Slavi riuscirono a penetrare fino al mare, il che è stato dimostrato con i resti di chiese bruciate a S. Fosca, Orsero e Muntaiana. Quanto agli Avari, non c'è dubbio che anche la loro avanzata doveva aver delle conseguenze almeno della stessa importanza. Ci pare molto probabile che Gisulfo II fu costretto a sgomberare le sue forze intorno a Pinguente. Egli fu inoltre costretto a ritirarsi anche da Kranj, Gorjanci e Rifnik. La sua posizione come alleato bizantino diventava insostenibile e si trovò perciò costretto a fare un passo di massima importanza. Paolo Diacono ci comunica per l'anno 603 che Gisulfo si ripacificò con Agilulfo, cioè abbandonava l'alleanza con Bisanzio sottomettendosi al re longobardo.

LA DATAZIONE DELLE MONETE D'ARGENTO LONGOBARDE RITROVATE A KRANJ E RIFNIK

P. Kos propose recentemente una nuova datazione delle due silique trovate a Kranj e Rifnik, le quali si datavano erroneamente con il re longobardo Clefo. Secondo Kos esse dovrebbero invece essere datate con la seconda metà del secolo VII perché esisterebbe una somiglianza stilistica con alcune silique trovate a Luni e Hadersdorf. D'altra parte però è grande la differenza iconografica tra le monete di Kranj e Rifnik e quelle di Luni e Hadersdorf, e lo ammette pure Kos, mentre le somiglianze stilistiche non sono poi troppo conclusive. Secondo noi la somiglianza nella lavorazione della figura sulle monete di Kranj e Rifnik con quella sulla c. d. «croce di Gisulfo» parla tra l'altro in favore della tesi che si tratti del prodotto della zecca ducale a Cividale della fine del secolo VI. Inoltre è di massima importanza il fatto che tutti gli altri reperti archeologici trovati nelle tombe (intatte!) dove furono trovate le dette monete, appartengono alla fine del secolo VI.

SUL PERIODO DEL GRANDE ASSALTO DEGLI AVARI CONTRO IL FRIULI

(Paolo Diacono, *Historia Langobardorum*, 4, 37)

Secondo il suo posto nel racconto di Paolo Diacono questo assalto sarebbe dovuto accadere nel 611. Ma è ben noto che la cronologia paolina è poco affidabile, soprattutto quando egli combina nel suo racconto le varie fonti. Ed è appunto questo che è accaduto nel caso del menzionato attacco. Il racconto paolino dell'attacco avaro è stato tratto, com'è riconosciuto da tutti gli autori, dalla tradizione locale longobarda nella quale egli ha intessuto anche il racconto della storia della propria famiglia. Altre notizie prima e dopo questo racconto lungo e pieno di eventi miracolosi e in generale poco credibili, sono state tratte dalla sua fonte principale, Secondo di Trento. Proprio per questo molti autori non si sentono – e con ragione – tenuti a sostenere l'anno 611. Per es. Crivellucci ha proposto l'anno 603. Secondo le analisi svolte nel testo non si può trattare che di quell'attacco che i Longobardi intrapresero nel 601/602 insieme agli Avari ed agli Slavi. Siccome dopo l'anno 601/602 il Friuli ed il suo duca riconoscevano la supremazia del re longobardo, l'attacco degli Avari dopo il 602 contro il loro alleato pare estremamente improbabile.

LA MISSIONE DELL'ABATE MARTINO NELL'ANNO 641

Il papa Giovanni IV mandò nel 641 tramite l'abate Martino per *omnem Dalmatiam seu Istriam multas pecunias*. La fonte fornisce anche la ragione di questo viaggio: *propter redemptionem captivorum*. Ciononostante rimangono alcune perplessità circa il vero scopo del viaggio. Appena un anno prima i Bizantini avevano completamente saccheggiato la tesoreria

papale, il che significa che i soldi che il papa era riuscito a racimolare in un anno dovevano, in una situazione finanziaria tanto grave, servire per qualche cosa di importanza impellente per il papato. Ed in verità è noto che proprio a quei tempi i Longobardi esercitavano una pressione fortissima su Roma, e il papa, a causa dei suoi rapporti più che freddi con Bisanzio doveva cercare disperatamente aiuto da qualche altra parte. Pare molto probabile che i soldi che il papa mandava agli Slavi in Dalmazia e in Istria dovevano servire per stimolare gli Slavi ad attaccare i Longobardi sia a sud con la traversata dell'Adriatico, sia a nord dove gli Slavi dell'Istria si trovavano nelle immediate vicinanze dei Longobardi. Ed infatti, la cronaca di S. Benedetto comunica che proprio a quei tempi gli Slavi sbarcavano nell'Italia centro-meridionale entrando in lotta con i Longobardi lungo il fiume Ofanto riuscendo nei combattimenti ad uccidere il duca longobardo Aio. Per l'Istria non abbiamo notizie simili. Qui l'attacco slavo non è probabile perché pare che gli Avari siano stati decisamente contrari a qualsiasi scontro sul confine avaro-longobardo. Perfino vent'anni più tardi il profugo Perclarit venne cacciato dalla corte avara perché la sua presenza poteva creare delle gravi difficoltà nelle relazioni avaro-longobarde.

LA SITUAZIONE SULLA FRONTIERA TRA GLI AVARI, GLI SLAVI ED I LONGOBARDI DALLA METÀ DEL SECOLO VII FINO ALLA METÀ DEL SECOLO VIII

Da Paolo Diacono risulta che in tutto questo periodo in linea di massima in questa regione regnava la pace. È vero che per l'anno 663 c'è una notizia di un'irruzione dell'esercito del cagano avaro nel Friuli. In questa occasione i Longobardi furono vinti non lontano dal fiume «Flovius» e lo stesso duca longobardo, Lupo, fu ucciso. Ma quest'irruzione avvenne su esplicita richiesta del re longobardo Grimoaldo (*Hist. Lang.* 5, 19–21). Si tratta dell'unico isolato evento nel quale hanno partecipato gli Avari.

Per gli Slavi le notizie sono più abbondanti ma anche qui possiamo constatare che l'intervento slavo nel Friuli nel 664 avveniva su richiesta del figlio del duca ucciso Lupo, Arnefrit. Dall'interessantissimo fatto che nel 663 gli Avari penetrano in Friuli su richiesta del re longobardo mentre nel 664 gli Slavi offrono il loro aiuto alle forze locali, si può dedurre senza ombra di dubbio che gli Slavi, predecessori degli odierni Sloveni, erano a quei tempi indipendenti dagli Avari e conducevano una politica internazionale autonoma.

Meno chiara è la notizia che altrettanto si riferisce all'anno 664, secondo la quale 5000 Slavi penetrarono vicino a Cividale ma che il duca Vechtari li annientò completamente (!) con la scorta di soli 25 militi (!) (*Hist. Lang.* 5, 24). Sappiamo che il re longobardo Grimoaldo realizzò in questo tempo il matrimonio di suo figlio Romoaldo con la sorella di Arnefrit, e ciò significa che il re era riuscito ad avvicinarsi all'aristocrazia locale friulana. Non è improbabile che gli Slavi dei quali si parla nella *Hist. Lang.* 5, 24 erano venuti chiamati dall'aristocrazia locale ma che dopo la nuova situazione creatasi con il compromesso tra questi e la corte longobarda, essi si ritirarono perché non più desiderati.

Per l'episodio ulteriore avvenuto nel 705, Paolo Diacono sottolinea ripetutamente che i guai erano cominciati con la chiamata degli Slavi da parte del duca Ferdulfo. Il racconto di Paolo Diacono (*Hist. Lang.* 6, 24) è poco chiaro, ma la situazione induce a credere che il duca a quei tempi si trovava in contrasto insanabile con un suo funzionario che era a capo delle guardie di confine con gli Slavi e voleva perciò sbarazzarsene con l'aiuto degli Slavi. Paolo racconta che dapprima erano arrivati i reparti ausiliari slavi, i c. d. *latruncoli* (che non sono «ladri di bestiame» come alcuni credono!) e appena più tardi il grosso dell'esercito slavo. Pare che qualche cosa non sia andata secondo i piani di Ferdulfo. Egli si trovò costretto a combattere le forze nemiche ma fu ucciso nella battaglia e con lui «l'intera nobiltà friulana» (!?). Il racconto è tutto imperniato su ragionamenti moraleggianti e luoghi comuni ed è molto difficile ricostruire i fatti reali.

Lo stesso vale per un altro racconto paoliano poco chiaro. Egli narra che nel 720 «una moltitudine immensa di Slavi» era arrivata nel luogo «Lauriana». Il duca Pemon li aveva però sconfitti molto facilmente e, subito dopo la vittoria, concluse con loro una tregua. Il racconto è in molti punti incredibile, qualche volta assurdo, p. es. quando Paolo afferma che il duca nel combattimento con un numero enorme di Slavi perse un solo milite e che, temendo di perderne ancora qualcuno stipulò la tregua. «Lauriana» non è facile da identificare. Secondo alcuni si tratta di un luogo a circa 20 chilometri sud-ovest da Cividale, secondo altri in qualche parte della valle della Drava. Le nostre analisi ci hanno condotto al risultato che il racconto si basa su un incidente di pochissima importanza avvenuto sul confine, forse non lontano dall'odierno Caporetto.

Appena nel 737 possiamo constatare uno scontro più serio tra i Longobardi e gli Slavi. Il duca friulano Ratchis irrompe in Carniola, «*Sclavorum patria*», uccidendo molti Slavi e saccheggiando la regione. Le nostre analisi conducono al seguente risultato: gli Slavi della regione di Zellia avevano smesso di pagare al duca i tributi che avevano versato da moltissimo tempo ed il duca Ratchis per rappresaglia irruppe in Carniola.

IL CONFINE ORIENTALE DELLO STATO LANGOBARDO NEI SECOLI VII E VIII

Non possiamo dire con sicurezza dove esattamente passava il confine tra gli Avari ed i Longobardi nella regione Vipacco-Postumia. I reperti archeologici dei secoli VII e VIII dimostrano che la valle del Vipacco in quel periodo era abitata da

popolazione indigena. Non esistono prove della presenza né di Avari né di Slavi e neppure di Longobardi. Ci sembra probabile che la valle di Vipacco era una zona smilitarizzata e che il territorio tra il fiume Isonzo ed il monte Nanos apparteneva ai Longobardi e quello più ad oriente agli Avari.

Quanto al confine più a nord non esiste alcuna prova per la tesi che la Carniola slava nel secolo VII sia stata sottomessa agli Avari. Lo stato di Samo, che abbracciava anche la Carniola, ha creato anche dopo la sua scomparsa la possibilità per un'autonomia e indipendenza degli Slavi della Carniola. Tutti i dati storici concernenti i rapporti tra gli Slavi ed i Longobardi si riferiscono ai territori a nord della valle del Vipacco. Quando Arnefrit, figlio del duca Lupo, torna con gli Slavi nella sua patria egli perde la vita vicino al castrum Nemas (oggi Nimis). Il suo viaggio doveva ovviamente toccare Caporetto il che molto probabilmente significa che il confine doveva passare per il corso superiore dell'Isonzo. La zona smilitarizzata si protendeva forse fino all'odierna Taipana. Nello stesso anno gli Slavi s'accampano vicino all'odierno Brischis. Anche questo dimostra che gli Slavi venivano dalla direzione di Caporetto. Non si può identificare con sicurezza il monte sul quale per il 705 il duca Ferdulfo, ma tutto induce a credere che anche questo episodio si sia svolto vicino al confine a oriente di Cividale.

Siccome i rapporti tra gli Slavi ed i Longobardi erano più o meno stabili e corretti – se si trascurano alcuni eventi sporadici ai quali abbiamo già accennato ed i quali non determinarono la situazione generale – non esistevano ostacoli per una pacifica e continua penetrazione slava nel territorio del Natisone superiore. Questa penetrazione però non deve essere interpretata nel senso di un mutamento di confine tra i due stati durante i secoli VII e VIII.

Dr. Lujo Margetić
Ulica G. Carabino 11/IV
HR-51000 Rijeka